

■ ■ ■ VÉGEL LÁSZLÓ ■



Végel László (Szenttamás, 1941. február 1.) író, publicista. A gimnázium elvégzése után Újvidéken a Magyar Tanszék, Belgrádban a Filozófia Tanszék hallgatója volt. 1965–67-ig az *Ifjúság* munkatársa, 1969-től 1971-ig az Ifjúsági Tribün főszerkesztője, 1972-től 1983-ig a *Magyar Szó Kilátó* című rovatának szerkesztője, 1980-tól 1991-ig az Újvidéki Televízió dramaturgja. 1991 és 1994 között a Soros Alapítvány újvidéki irodáját vezette, 2002-től szabad foglalkozású író. Munkái: *Egy makró emlékiratai* (1967); *A szenvedélyek tanfolyama* (1969); *Szitkozódunk, de szemünkből könnyek hullanak* (1969); *A vers kihívása* (1975); *Áttün(tet)ések* (szerbhorvátul 1983, magyarul 1984); *Ábrahám kése* (szerbhorvátul 1987, magyarul 1988); *Újvidéki trilógia* (1993); *Judit* (1989); *Wittgenstein szövéskéje* (1995); *A nagy közép-kelet-európai Lakoma bevonul a pikareszk regénybe. Beszély a pikareszk regényről* (1998); *Peremvidéki élet* (2000); *Exterritórium* (2000); *Parainézis* (2003); *Időírás, időközben* (2003); *Hontalan esszék* (2003); *Bűnhődés* (2012); *Neoplanta avagy az Ígéret Földje* (2013).

Az interjú 1984 januárjában készült Újvidéken. Részlete elhangzott az Újvidéki Rádió *Együtt* című műsorában 1984. február 6-án.



■■■ PORTRÉ ■

„Faluvégi gyerek vagyok, egyszerű családból jöttem, nagyon nehéz volt megszerezni a kultúrát” – mondja egy interjúban¹ Végel László. Egy másikban azt is közli, hogy a körülmények az adott korhoz képest sem voltak eszményiek.

„A nagyapám először az Osztrák–Magyar Monarchia állampolgára volt, majd a királyi Jugoszláviáé, aztán Magyarország honpolgára lett, végül a szocialista Jugoszláviáé, holott egy emberöltőn keresztül ugyanabban a faluban, sőt ugyanabban az utcában lévő házikójában élt. A magyar hatóságok kommunistagyanúsnak tartották, és a szegedi Csillag börtönbe zárták, a kommunista partizánok fasisztát láttak benne, és saját háza előtt véresre verték, megnyomorították. Ilyesféle túlélő volt az apám is.”²

S mi minden volt még a terhes körülmények sorában, amelyekről sokáig nem is tudott? Amikor sokkal később ezekről beszélt, mintha maga is azt üzenté volna, ki nem mondva, hogy párhuzamos világok léteztek akkor is, s talán ez a felismerés is hozzájárult ahhoz, hogy öregkorára eljutott a történelem teljes relativizálásához, mondván:

„A történelem szinte minden nemzedékkel újakezdődött, és telis-tele volt kiszámíthatatlan metamorfózissal, irracionális fordulattal, miközben sohasem lehet tudni, melyik arca az igazi. Azért akad látszatra olyan túl sok történelem Közép-Kellet-Európában, főleg a Balkánon, mert nincs hiteles történelem. Ha pedig nem létezik hitelt érdemlő történelem, akkor időről időre teljesen újat kell kitalálni. Csak a hamis történelem palimpszesztusai települnek egymásra”.³

Az akkori falusi világot a maga módján úgy idealizálta, ahogy az neki volt fontos.

„A falusi utcámban nem azt tapasztaltam, hogy az utcabeliek bezárkóztak a házaikba, hanem azt, hogy a nagyvilágról álmo-

¹ Nem tudjuk visszavarázsolni a múltat. Végel Lászlóval Vári György beszélget. *Híd*, 2011. 12. 37–38.

² Végel László: Bűnhődés. *Híd*, 2011. 1. 44–45.

³ Végel László: Bűnhődés. *Híd*, 2011. 1. 41.

doznak. A katonakorokról, amikor világot láttak. Szomjasak voltak, élt bennük a tudásvágy. A nagyvilágról álmodoztak, mint a mesékben. Az unokabátyám fiatalon Ausztriába akart szökni, még 1955-ben. Börtönbe került. A szüleim azon töprengtek, hogy kivándorolnak Kanadába vagy Amerikába, mindenkinek volt egy valóságos vagy képzeletbeli amerikai nagybácsija. A szegények utcájában nőttem fel, egyszerű emberek között, de ezek az emberek nagyon nyitottak voltak, mintha a népmesékből jöttek volna elő. A népmesékben is világot látni mennek a fiatalok, vándorbotot vesznek, tarisznyát, hamuban sült pogácsát. Ha valamit tanultam tőlük, akkor ezt a nagyvilág utáni szomjúságot, és ezért nevezem magam plebejusnak. Itt találtam meg az egységet az antinómiák között. Nem tudok egyezni azzal a szemlélettel, amely szerint a falusi ember nem akar látni semmit a világból, hanem a gyökereket keresi. Nem, ő álmodozik, másképpen akar élni, jobban akar élni. Ezt tanultam a néptől.”⁴

Hetvenéves korában írt így, mintha csak ezzel a féligazsággal akarta volna megerősíteni fiatal korában meglazult kapcsolatait az origóval. Amikor viszont tizenöt évesen Újvidékre került, belevetette magát az emberi kapcsolatok szövetrendszerébe. Ez azért sem volt számára nehéz, mert gimnazista korában egy évet diákotthonban töltött.

„Megtudtuk, hogy a legendás Puskás a magyar futball-válogattal áthalad Újvidéken. Reggel öt órakor az egész diákotthon megindult a vasútállomásra. Megérkezik a vonat és megjelenik Puskás egy kék-fehér csíkos régimódi pizsamában. Noszogatnak, hogy beszéljek vele, tudok magyarul, ő pedig a peronról meg akarja tekinteni Újvidéket, mert a családja innen származik. Kiosztotta az autogramokat és a vonat elment, Puskással együtt. A társaim nagyon kíváncsiak lettek, nem született-e Puskás Újvidéken? Nem, csak a családja, állítom én. De mind nehezebben tudom őket meggyőzni erről. A nagy tanteremben hallgatjuk a mérkőzés közvetítését, és mi történt? Mindenki Puskásnak szurkol. Miután látták, és szívélyes volt velük, úgy

■

⁴ Nem tudjuk visszavarázsolni a múltat. Végel Lászlóval Vári György beszélget. *Híd*, 2011. 12. 38.



vélték, illik neki szurkolni. Ekkoriban viszont a *Magyar Szó*-ban egy párttisztviselő amiatt bírálta az itteni magyarokat, hogy a magyar válogatottnak szurkolni nem hazafias dolog. Mindig eszembe jutott ez az eset, amikor hallgattam a nemzet megváltóit – az egyszerű emberek másképpen gondolkodnak és cselekszenek, mint a politikusok.

Egy reggel a hangosbeszélő bejelentette, hogy Magyarországon kitört a forradalom. Fegyveres harcok folynak Budapesten! A mi rádiónkból nem sokat lehetett megtudni, és a diákok követelték a diákothton igazgatóságától, hogy szóljon a Budapesti Rádió. A Tájékoztató Iroda idejében ezt az állomást hallgatni nem volt épp hazafias dolog. Valahogy meggyőztük az igazgatót és mi néhányan magyarok fordítottunk a többieknek. A Budapesti Rádió a felkelők kezén volt, akik gyakran adtak utasításokat és felvilágosítást, milyen pozíciókat foglaljanak el az ellenállók, honnan jönnek az orosz tankok, hol van tűzvész. Nagyon izgalmas volt. Az akkori jugoszláv politika rokonszenvvel tekintett ezekre az eseményekre, de csak addig, amíg a felkelők nem követelték a többpártrendszer bevezetését. Nagy magyar tragédia volt ez, több mint kétszáz-ezer ember hagyta el az országot, még hozzá a legképzettebbek. De Nyugaton ösztöndíjat kaptak, tanulhattak, úgyhogy később az európai egyetemek tele voltak magyar tanárokkal. 1990 után, amikor már nem voltak ellenségként megbélyegezve, tömegesen tértek vissza és jelentősen hozzásegítettek, hogy a magyar átmenet európai irányultságú legyen.

Egészen ezekig az eseményekig én nem gondolkodtam azon, hogy magyar vagyok. Amikor fordítottam diáktársaimnak a budapesti történéseket, azt kérdezgették: és hol van ez vagy az Budapesten? Nem tudom, soha nem voltam ott – mondom nekik. Hogy lehet az, hogy magyar vagy, és még soha nem voltál Budapesten? – kérdik. Azt akarom mondani, hogy az ember az identitását és kultúráját csak a másokkal való érintkezés során éli meg.⁷⁵

Tizenkilenc éves volt, amikor az újvidéki Ifjúsági Tribün magyar műsorának szerkesztője lett. Sok fiatal magyar értelmiségi számára nyitotta ki az ablakot a világra ez az intézmény, miután



⁵ Stavrić, Ljubiša: Nemam pravo na gorčinu. *NIN*, 2001. november 1. 2653. sz.



felszámolták a József Attila Művelődési Egyesületet, és Szép Szó néven futó ifjúsági tagozatát beintegrálták a Tribünbe.

„Úgy hallottam új szerkesztőséget választott a Szép Szó. Te, mint új főszerkesztő, hogyan képzeled el a vezetőség munkáját?

– Az ideai szerkesztőség 15 tagú. Művészeti és társadalmi csoportra tagozódik. Szeretném, ha a szerkesztőség minden tagja egyforma odaadással dolgozna.

Milyen tárgyú összejöveteleket terveztek?

– Nagy vonalakban így vázolhatnám: társadalmi, irodalmi, művészeti és időszerű kérdésekkel foglalkozunk majd az összejöveteleken. Erről a sokoldalúságról tanúskodik első három összejöveteleink is, amelyen az ENSZ-ről, az olimpiai játékokról és az opátijai fesztiválról lesz szó. Ha már tervekről beszélünk, azt is meg kell mondanom, hogy a sokoldalúság mellett a színvonal emelésére is törekszünk.

Még egy igen érdekes kérdés foglalkoztat. Tavaly te magad is csak résztvevője voltál a Szép Szó összejöveteleinek. Mit tapasztaltál a közönség soraiban?

– Legfontosabb észrevételem az, hogy a középiskolások vonakodnak a vitákban való részvételtől annak ellenére, hogy sokszor lenne mondanivalójuk. Ezt a feszültséget, ami talán a szókincs szegénységéből is ered, azzal szeretnénk orvosolni, hogy fokozzuk az iskolai önképzőkörök munkáját.

Mi az elgondolásotok ezzel kapcsolatban?

– A Szép Szó irodalmi csoportjának tagjai ellátogatnának az iskolai önképzőköri összejövetelekre, elősegítenék azoknak minőségi fejlődését és szabadabb légkört teremtenének a vitákhoz.

És végül milyen újításokat szeretnétek bevezetni?

– Egyes irodalmi műsorainkban bizonyos formai újításokkal is kísérletezünk majd. Fényhatásokkal és díszletek alkalmazásával szeretnénk változatosabbakká tenni azokat. Újítás lenne a kisszínpad is, amelynek megvalósulása még sok mindentől függ.⁶

Három hónap múlva már az Újvidéki Rádió *Ifjúsági műsorának* munkatársaként ő tudósított a Népi Ifjúság újvidéki közgyűléséről,

■

⁶ *Ifjúsági műsor [Újvidéki Rádió], 1960. október 8.*



majd ugyanott irodalmi rovatot szerkesztett.⁷ Rovatában helyet kaptak a kortárs vajdasági írók. (1961. szeptember 23-án például Tóth Ferenc *Ősztől tavaszig*, Tolnai Ottó *Intérieur*, Fehér Kálmán *Rózsámnak, szirmok helyett*, Deák Ferenc *Őszi libretto* című versei szerepeltek Végel összeállításában, melyhez Bányai János írt bevezetőt.) Ugyanakkor a Tribünön igyekezett felélenkíteni a munkát. Pályázatot hirdetett az év legjobb irodalmi művére, vitát szervezett a magyar nyelvű amatőrszínházak helyzetéről, vidéki fellépésekre vitte a szerkesztőséget.

Érdeklődésének domináns köre nagyon korán markánsan megmutatkozott. Már az Újvidéki Rádió *Ifjúsági műsorában Szombati írás* sorozatcímmel közölt jegyzeteiben is az időszerű társadalmi témákat vette sorra.

„Ezen a héten tartották meg a Népi Ifjúság noviszádi városi vezetőségének évi közgyűlését. A közgyűlés központi kérdése az eszmei-politikai nevelés volt. Az adatokat a közgyűlés hivatalos anyagából vettem. Az egyik gimnázium igazgatóhelyettese ezeket mondta az egyik autóútról visszatérő kislánynak: »Előbb építsd ki magad, aztán az országot.« Nem szándékozom most tudományos alapon elemezni, hogy ez a kijelentés antidiialektikus, hisz építenünk kell ezt az országot, mert mi építjük az országot, az ország épít minket. És nagyon örvendetes az a tény, hogy egyre többen mennek az autóútra, ebbe a hatalmas iskolába, függetlenül attól, hogy ki mit mond. De azért az illető igazgatóhelyettes körülnézhetne szocialista lelkiismeretében! Aztán itt van egy másik eset. A noviszádi filozófia, történelem és alkotmánytan szakosoknak csak 20 százaléka tagja a Jugoszláv Kommunista Szövetségnek. Ezek az adatok – bár nem tartom őket semmiesetre sem általánosnak – bizonyos fokig megmagyarázzák, miért marad el gyakran az aktívokban a fejlett eszmei-politikai munka.»⁸

„Az életfeltételek állandó javulásával az ember egyre több szabad időhöz jut. És a szabad idő kihasználása is változatosabb. A tanulás, a művelődés mellett jut például idő olyan lapok olvasására is, amelyeknek elsődleges funkciója a szórakoztatás. Nem



⁷ *Ifjúsági műsor [Újvidéki Rádió]*, 1961. szeptember 23.

⁸ *Ifjúsági műsor [Újvidéki Rádió]*, 1961. december 23.



ismeretlen azonban az sem, hogy ilyenkor bizonyos esetekben váratlanul nagy minőségi változás jelentkezik, konkrétan a szórakoztató sajtóban a szórakoztatás olyan formája jelentkezik, amely saját negatívumába csap át, tehát a szabad ember szórakozásának ellenségévé válik, mert az emberhez mint deformált objektumhoz közeledik és mert mindig ekonómiai üzleti tendenciói, tehát nem homo sapienst keresést talál, hanem embert, akinek külön morálja van és „szabadabb”, ha így szórakozik. Bár a példák nem elengedhetetlenül szükségesek, érdekesek lesznek csupán emlékeztetőül. A *Duga* Miladinović, a sportszerűtlen magaviseletéről hírhedt labdarúgó vallomásait közli. Ilyen sorok is vannak benne: »Tudtam, hogy sok, még fiatal labdarúgónak van saját lakása. Kifejeztem kívánságomat, hogy én is szeretnék egy lakást. Klubom eleget tett kérésemnek, és én pompás lakást kaptam, nem messze anyám lakásától.« Ha megjegyezzük, hogy vannak becsületes dolgozó emberek, akik sokkal nehezebben jutnak lakáshoz, akkor a további kommentár felesleges. Bár mindannyian ironikusan beszélünk különböző nyugati missz-választásokról, ez nem akadályozza meg a mi vajdasági sajtónkat sem, hogy a közösség által fenntartott napilapunkban igen részletesen, még ha gúnyosan is, de beszéljen az izgalmas tasmajdani szépség-választásról. A Jugoszláv Kommunista Szövetség VII. kongresszusán az egyik felszólaló, Koviljka Lepušina ezeket mondta: »néhány kiadóvállalatunk nem azt veszi át Nyugattól, ami jó, hanem kritikátlanul fordít és jelentet meg olyat, ami ellen a nyugati országok haladó erői küzdenek«. A megállapítás pontos. Íme egy példa a hétfői *Magyar Szó*ból: »Ava nem tudja elfelejteni Frenket«. Ez a cím. Örvendetes, hogy ez a lap ilyen bizalmas viszonyban van Ava Gardnerral és Frank Sinatrával, azonban a további szöveg elgondolkodtató. »Úgy látszik, hogy egyik sem képes elfelejteni az együtt töltött éveket, amelyeket számos botrány tarkított.«⁹

Ez a moralizáló hang, ha mind kifinomultabban is, végigkísérte egész életében, és a *Symposion*-mozgalomban elfoglalt helyét is meghatározta.

■

⁹ Ifjúsági műsor [Újvidéki Rádió], 1962. február 3.



Az *Új Symposion* első száma előtt vele, Bosnyák Istvánnal és Tolnai Ottóval a *Magyar Szónak* készült interjúbán így fogalmazott:

„Félreértettek bennünket azok, akik holmi dacszövetségnek tekintették mozgolódásunkat [...] Az úgynevezett szervezkedés, csoportosulás is csak formális jellegű, az összetartó erő: a közös erkölcsi meggyőződés, törekvés. Ennek pedig kézzelfogható eredménye a válogatott írásainkat egybefoglaló könyv, a *Kontrapunkt*, amely egyúttal megfelelő kiindulópont is a további munkában.”¹⁰

A folyóirat 4. számától kezdve folytatásokban megjelenő *Egy makró emlékiratai* című regényének teljes egészében az erkölcs a központi kérdése.

1964. augusztus 6-án Splitből küldött képeslapján írta Tolnai Ottónak Kanizsára: „Kedves Tőfém, Beograd, Bihać, most Split éjszaka hajóval Rijeka – rohangászok de soha frissebben mint most. Ölel Pepi.”¹¹

Végel László az 1960-as években otthon érzi magát a világban. Ez a világ nem problémamentes, de az övé, a magáénak érezte. A *Híd*ban így reagált Márton Lászlónak az *Új Látóhatár*ban nyolc jugoszláviai magyar verseskötetről írt értékelésére:

„Ha a cikkíró csak a recenzió keretei között maradt volna, vagyis egyszerűen és tömören megírta volna véleményét a nyolc kötet esztétikai értékeiről, akkor ez a válasznak szánt írás mindenesetre felesleges lenne. Vagy ha mégsem egyeznék Márton László egyes tételeivel, abban az esetben vitánk esztétikai jellegű volna, problémáink a költészet területén maradnának. Ám Márton László bátor ember. Három és fél oldalas írásában (amelyet számos idézettel terhel) nemcsak a kötetekről mond ítéletet, hanem »őszinte szóval« felállítja a jugoszláviai magyar költők értékskáláját, megállapítja azt is, hogy melyik út »járható« költőink számára és melyik nem, ezenkívül irodalomtörténeti



¹⁰ V[ukovics] G[éza]: Új folyóirat – mellékletből. *Magyar Szó*, 1964. december 20. 16.

¹¹ Kézirat.



leckét ad a »vajdaságiaknak«, amelyben megrója őket azért, mert »nem kapcsolódnak be a magyar irodalom tágasabb vérköreibe«, elintézi a vajdasági irodalmi közvéleményt (amelyről írása elején még ezeket mondta: »Függetlenségüket a sokféleség, a különbözőség írásba foglalt joga biztosítja. Folyóirataik olyan pezsgő elevenségről, szüntelen kíváncsiságról tanúskodnak, mint budapesti elődeik a harmincas és negyvenes évek közepén. A nagyvilágról alkotott képük, a jelenkori magyar irodalom értékrendjéről hirdetett véleményük máig is közelebb áll a valósághoz, mint számos magyarországi orgánumé«), azzal, hogy egyenesen betegnek nyilvánítja és végül a betegség konstatálása után orvosi, teátrális pózban így kiált fel: »Isten tudja, mi minden hiányzik még a vajdaságiaknak. Magam az őszinte szónál többet nem tudtam adni. Remélem, ártani nem ártottam vele« [...] Márton László a nyolc kötet közül egyetlenegy tartott olyannak, amely a magyar költészet »főáramához« tartozik (Fehér Ferenc: *Bízó szerelemmel*). Miért? tesszük fel izgatottan a kérdést. Íme: »hadd mondok meg, hogy Fehérnek csak azért érdeme a főáramhoz tartozás, mert egyéni hangú, művelt, jó költő« [...] Miért történt tehát, hogy Márton László bizonyos korrelációkat tudott vonni Fehér Ferenc költészete és saját elképzelései között? [...] a Márton László által általánossá tett költői attitűd fő tulajdonsága az, hogy elvesztette honát (ittlétét), Fehér költészetének pedig az, hogy nem tudta azt megtalálni, mert elmenekült tőle. Am a hiányérzet mindkét attitűd esetében létező, és ez Márton Lászlónak elegendő volt, hogy felfedezze a korrelációkat [...] felmutatott egy migráns irodalomkritikai szempontot, amellyel mi nem tudunk mit kezdeni, és amely a jugoszláviai magyar irodalomban teljesen értéktelen, felesleges, hisz az itteni történelmi-emberi szituáció teljesen más.¹²

A magáénak érezve bírálta a kisebbségi közösségen belüli viszonyokat is, azt állítván, hogy a nemzetiségi vezetők felelőssége, tevékenysége és munkájának értékelése tabu lett.

„Az elmúlt két évtized alatt ugyanis sorainkban kialakult egy vezetői elit, amely különböző szinteken hivatásból képviseli

■

¹² Végel László: Konceptió és itélet. *Híd*, 1966. 2. 199–203.



a jugoszláviai magyarokat. Tagadhatatlan, hogy egy ilyen elit konzerválása nagyrészt a »nemzetiségi kulcsnak« tulajdonítható. A »kulcs« pedig akarva, akaratlan egy bürokratikus koncepció szüleménye. [...] Sőt egy időben szimptomatikus jelenség volt, hogy ha már valahol a »nemzetiségi kulcsot« alkalmazták, vagyis ha már valaki mint magyar került egy-egy fórumba, akkor ajánlatos volt, hogy az illető legyen nő is meg munkás is. [...] A jugoszláviai magyar nemzetiség legeminebb képviselői – Sóti Pál, Rehák László, Nagy József, Farkas Nándor, Szabó Ida, Kelemen Mátyás, Nagy Ferenc, Kovács András, Müller Imre és még néhányan (számuk nem nagy, sőt, ezt az egyszerű újságolvasó is megállapíthatja) – éppen a kulcsok miatt immár másfél-két évtizede váltogatják egymást a politikai funkciókon, ami persze a politikai harc megfenekléséhez vezetett. [...] A nemzetiségi jogok további érvényesítésének elengedhetetlen feltétele az, hogy a nemzetiségek a saját struktúrájukon belül is elvégezzék a progresszív kritikát, mert enélkül féltő, hogy a kulcs automatizmusa folytán a nemzetiségi politikusok kevésbé veszik ki részüket a haladásért vívott harcból, amelyhez tehetség, képzettség és személyes bátorság egyaránt szükséges. A kulcs pedig sokszor éppen ezeket a tulajdonságokat felejt el felmérni.¹³

Miközben a kisebbségi elit politikai szerepet töltött be, csak irodalmi tevékenységével akarta közéleti jelenlétét legitimálni, politikai befolyását pedig a rejtett vertikalizmus keretében érvényesítette. Ezért tekintette érdekének a két terület merev különválasztását. Major Nándor *Esti órák* című esszékötetéről írva Végel ezzel kapcsolatban megjegyezte:

„Miért is manipulál Major [...] a szabadság fogalmával? Tagadhatatlan, hogy ez a manipuláció nem negatív szándék eredménye, hanem gyökerei Major gondolkodásának lényegében vannak. [...] Major mereven elválasztja a politikát az irodalomtól oly módon, hogy két szabadságot különböztet meg, ez az egyetlen nem elfogadható mód. Mert a két szabadság feltételezése közönséges misztifikáció, hisz szabadság csak egy van, amikor az emberről van szó. [...] Erre a kettéválasztásra



¹³ Végel László: A nemzetiségi elit kritikájáért. *Képes Ifjúság*, 1969. április 9.





külön jellemző, hogy Major Nándor az egyetlen a jugoszláviai magyar írók között, akinek kiemelkedő társadalmi-politikai funkciói vannak. Az író és a politikus ilyen merev szétválasztása nem jelenti-e a homo duplex legitim apológiáját is?”¹⁴

Ugyanilyen értelemben tette fel a kérdést Bori Imrének néhány évvel később:

„Ha kulturális valóságunkban az utóbbi tíz esztendőben végbement változásokat vizsgáljuk, magától kínálkozik a kérdés, változtak-e az írástudók, változtak-e maguk a termelők, kultúránk termelői. Sok jel mutatja, hogy az írástudók gyakran passzivitásba, némaságba burkolóznak. Ennek magyarázata egyrészt az, hogy kultúránk ma extenzív fejlődési korszakát éli, s a kulturális piacokon ilyenkor általában nagyobb a kereslet, mint a kínálat. Az írástudók közvetlen érdekei – többek között – tehát nincsenek veszélyeztetve. De nem hagyják-e mégis cserben a szélesebb horizontokért vívott küzdelmet, az írástudók történelmi felelősségétől való menekülést választva helyette?”¹⁵

„Szükségesnek tartom, hogy kitérjünk az írástudók felelőségének egyik döntő vonatkozására, az írástudóknak ahhoz a közösséghez való viszonyára/viszonyulására, amelyhez szólnak. E tekintetben mintha passzív közömbösség uralkodna, noha gyakran hallgatunk a közösség melletti naiv kiállásokról is. A közösség ilyenkor nem objektumként szerepel-e? Milyen lenne a közösséghez való igazi viszony? Tudatosodott-e már bennünk a szó, a közösség és az alkotó sorsának komoly, mély történelmi egysége?” – kérdezte.¹⁶

Bori válasza a kortárs irodalmárokról lesújtó volt („Tapasztalhattuk az elmúlt években, hogy még azok is, akik »írástudóknak« vallják magukat, mennyire közömbösek, amikor nagy jelentőségű közös dolgainkról van szó”), a jövőt illetően pedig kérdésekkel teli („egészen a közelmúltig nagyon kevés olyan lehetőségünk volt,



¹⁴ Végel László: Intenciók és eredmények. *Új Symposion*, 39–40. sz. 10–14.

¹⁵ Az írástudók felelősége. Interjú Bori Imrével. Az interjút készítette: Végel László. *Magyar Szó*, 1971. december 11.

¹⁶ Az írástudók felelősége. Interjú Bori Imrével. Az interjút készítette: Végel László. *Magyar Szó*, 1971. december 11.





hogy ez a magatartásforma érvényesülhessen, így a »közösség és alkotói sorsának« egysége vonatkozásában a múltból szinte nincs is tapasztalatunk”). Ezt a jövőt fürkészték azután a következő évtizedekben mindketten: ki-ki a maga módján, de a társadalmi légkör lehülése után mind nehezebb körülmények közepette.

Az Ifjúsági Tribün szétverése, az *Új Symposion* két számának betiltása után Végel László 1972-ben a *Magyar Szó*hoz került, a napilap *Kilátó* című heti kulturális rovatának szerkesztője lett. Úgy tűnik, hogy ezen a poszton huzamosabb időre beépül a jugoszláviai magyar szellemi élet intézményrendszerébe, de ebből az időszakból a legkevésbé sem szép emlékek maradtak meg számomra.

„Amikor a *Kilátó*hoz kerültem, valójában akkor vette kezdetét az antiliberalis kurzus, amely egyszerre akart antidemokratikus lenni és antinacionalista is. Mondjam így, a fordulat után pár hét múlva kerültem oda. [...] Saját belső alkotóenergiáimat kellett elnyomnom, sokszor a nézeteimet is palástolnom kellett, hogy ne idegenítsem el a munkatársakat a *Kilátótól*. [...] a magyar kommunista kisebbségi politikai elit ellenőrizni és befolyásolni akarta a kultúrát, sokszor nem rettent meg a durva repressziótól sem, de erre nem is volt túl nagy szüksége, hiszen minden állami volt, úgyhogy az értelmiséget könnyen sakkban tartotta. De ehhez tartozik egy másik dolog is: ugyanaz az elit a saját legitimitációját többek között a kisebbségi kultúra támogatásában látta. Mindenképpen fontos volt a kultúra, az például, még akkor is, ha ez súrlódásokat és konfliktusokat hozott magával.”¹⁷

Ezt követően a Vajdaságban beszűkültek közlési lehetőségei, mindinkább kivetette magából a rendszer, ezért a szerbhorvát nyelvterület felé fordult. Több könyve jelent meg először szerbül és csak utána magyarul.

A Forumból az Újvidéki Televízióba került, de ott is keresték az alkalmat, hogy megszabaduljanak tőle. A Belgrád és Újvidék közötti mozgástér hozzásegítette, hogy szellemileg fennmaradjon a jugoszláviai összehasonlításban is fokozottan dogmatikus és autoritárius vajdasági vezetőség nyomása ellenére.



¹⁷ Gerold László: „Gondolkodj globálisan, cselekedj lokálisan”. Interjú Végel Lászlóval, a *Kilátó* (1972–1983) szerkesztőjével. *Hungarológiai Közlemények*, 2002. 3. 10–14.



Amikor azonban a 90-es években megkezdődött a bomlás utolsó szakasza, a háború, amelynek, mint tudjuk, „az első áldozata az igazság”, akkor Végel számára már sehol sem maradt hely. A televízióból elbocsátották, az Újvidéken felállított Soros-iroda vezetője lett, ebből élt nyugdíjba vonulásáig. Azóta csak író. Számos kitüntetést kapott, köztük 2009-ben Kossuth-díjat is. 2006-ban és 2007-ben DAAD-ösztöndíjasként sokat tartózkodott Berlinben. Gondolkozik a megtett útról, a helyről és helyzetről, amelybe beleszületett, s amelybe saját akaratából jutott. Elsősorban a határokról és a peremvidéki létről.

„Valójában a határ az nemcsak egy vonal, hanem az, ami az agyunkban van, és az én agyamban mindig a határ fog élni. Amikor az újvidéki Duna-hídon bandukolok, akkor tudom, a Balkán és Közép-Európa határán vagyok, különböző etnikai közösségek és nyelvek határán, mindig mindennek a határán. Sehova sem tartoztam, nem azért, mert nem akartam, hanem mert sehova sem tartozhattam egészen. Ez a határeset-szituáció nagyon nagy balszerencse, ugyanakkor nagy előny is. Megpróbáltam belőle mindig valamiféle előnyt faragni.”¹⁸

Fiatal korában úgy látta, hogy ez a „peremvidéki élet” nagy lehetőségeket rejt magában, több világba nemcsak beleláthat, hanem azok része is lehet, közvetíthet is közöttük. Az idő múltával már mind kevésbé látja az előnyöket. Azok már inkább virtuálisak, képzeletünkben és vágyainkban élnek.

„Született homo duplexek vagyunk, mások nem is lehetünk. Mindezt még nem sejtettem, amikor bepillantottam abba a trieszti kávéházba, amely véletlenül esett az utamba. Nem tudtam hová lenni az elragadtatástól, hiszen pont ilyennek képzeltem el a Dornstädtert¹⁹ meg a bécsi kávéházakat, melyeket az irodalomból ismertem. Igazi bécsi kávéházat fedeztem fel Triesztben. Két Ponte Rosso-s csomagomat szorongatva álltam az ajtó előtt, elegáns pincér lépett elé. Fekete öltönyben hajlongott, kezén fehér kesztyűt viselt, és csokornyakkendőt hordott. Könnyed ba-

¹⁸ Nem tudjuk visszavarázsolni a múltat. Végel Lászlóval Vári György beszélget. *Híd*, 2011. 12. 38.

¹⁹ Egykori híres újvidéki kávéház.



lettmozdulatokat tett, és olaszul kérdezett. Nem értettem, emiatt zavaromban szerbül gagyogtam el, hogy szeretnék meginni egy kávé. A pincér azon nyomban levetette előkelő mosolyát, az elegáns mozdulatokról megfedkezve a fejéhez kapott, és szerbül válaszolt. – Mít keresel itt, drága földim? Ebben az előkelő kávéházban egy kávé majdnem annyit tesz ki, mint egy farmer a piacon. Mint földi a földinek tanácsolom, iszkolj innét, ne rendelj itt semmit, még egy pohár vizet sem. – Köszönöm, földi, nagyon köszönöm – hebegtem, miközben utolsó pillantást vettem a kávéház belterére, majd csomagjaimmal ügyetlenkedve kihátráltam. [...] Évekkel később került a kezembe Claudio Magris rokonszenves esszéje a San Marco kávéház kifinomult közép-európai szelleméről és kávéházi hangulatáról, amelyben furcsán keverednek a közép-európai meg a mediterrán sorsok. A San Marco igazi kávéház, történelmi peremvidék, itt konzervatív hűség és liberális pluralizmus járja, írta, majd az L alaprajzú kávéházból megfigyelte, amint az alkonyi nap lángra lobbantja a kerek domborműveket körülburjánzó széles arany kávécserjeleveleket, az asztal mögötti tükörben pedig felcsillan a tengerbe bukó nap utolsó sugara. [...] Mi lenne, ha egy napon, miközben Magris szürcsölgeti az Illy kávé, betoppannék Ponto Rossó-s műanyag szatyraimmal a San Marco kávéházba? Ő a mediterrán és a közép-európai világ peremvidékén, Triesztben mereng a csodálatos és imaginárius Közép-Európáról, amelynek kultúrája a „marginális és periferikus, a mulandó, gyenge és jelentéktelen védelmét jelenti a nagyravágó szintézisek ellen, amelyek valami általános nevében áldozatul dobják az egyént”. Elővárásolja a közép-európai enyészet és romlás csodálatos virágait, amelyek a San Marco a nagy metaforája. Én viszont a Balkán és a Közép-Európa határán, Újvidéken, tehát ugyancsak a peremvidéken a romlás virágainak – a két farmernadrág meg a nejlon reklámszatyor emlékével – már csak a romlás virágainak a kóróját ismerem. Azt a világot, amelyben egyik napról a másikra változnak az utcák és a városok elnevezései, az emberek identitása és hitvallása, a határok, a rendszerek, a vezérek, az eszmények, a történelem. Onnan jövök, ahol minden állandó forma összeroppant.”²⁰



²⁰ Végel László: Bűnhődés. *Híd*, 2011. 1. 42–44.



■ ■ ■

■

■ ■ ■

■■■ INTERJÚ ■

Nem törekszel arra, hogy elrejtse munkáidban az elveidet, világnézeted, művészetszemléleted, úgyhogy ez könnyen rekonstruálható, ha az emberek olvasnak. Inkább segítsünk azoknak, akik már – vagy majd – ezeket elemzik, és próbáljunk egy intellektuális fejlődési vonalat megrajzolni. 1941-ben születted Szenttamáson, sem a legjobb időben, sem a legjobb helyen. Nálad ez nem volt a legdöntőbb, de mégis mi az, ami legkorábbi időktől kezdve kihatott az alakulásodra?

Az én alakulásomra nem annyira Szenttamás, mint egy kisváros hatott – külön esetleg majd beszélhetünk arról, hogy ezt a szülőföldmítoszt miért nem tudom érzékelni, és miért tartom az erre való hivatkozást mindig, illetve nagyon gyakran visszaélésnek –, szóval, mint valami jellegzetes szenttamási világot én nem mondhatom, hogy külön érzékelttem, ellenben nagyon hatottak rám az 50-es évek. Úgy érzem, hogy azokban az években (most nem az árnyoldalait mondanám el, amikre utólag esetleg rájöttem, hanem a romantikáját) valahogy a társadalomban volt egy üzenet, hogy ezeregy dolgot nagyon gyorsan megoldunk, ha megoldjuk az éppen akkor felmerülő, pillanatnyi gazdasági nehézségeket, akkor bizonyos kommunisztikus elveket majd gyorsan és automatikusan megoldunk. Az emberek nem látták, hogy még milyen hosszú út áll előttük, hogy valami megnyugtató eredményt érjenek el. Minden úgy tűnt, hogy rövidebb lesz, hogy gyorsabban elérjük, és volt egy eredendő lelkesedés az emberekben. Én még emlékszek azokra a népünnepélyekre, amelyeken édesapám együtt ünnepelt november 29-én²¹ vagy május elsején az igazgatóval. Volt valami közvetlenség az emberi kapcsolatokban, úgy tűnt, hogy kézen fogva mennek az emberek előre. Persze, a szociális differenciáció komor jelei akkor már megvoltak, csak azokkal a szemekkel én még nem vettem észre. Valahogy minden lehetőség plasztikusnak tűnt. Ez volt az egyik dolog, a másik meg egyféle plebejus indítás. Megérződött egy posztszkojista²² nemzedék romantikája, egy erős aktivizmus, egy naiv hit, hogy ha most mi is hozzájárulunk a társadalom megváltoztatásához, akkor majd gyorsan elérünk valamit. Úgy tűnt, hogy az igazságot könnyebben ki lehet mondani.

Szóval, ez az időszak, az 50-es évek lendülete nem véletlenül jött létre, hisz a munkásönigazgatást akkor vezették be, volt egy szabadulás a

²¹ A Köztársaság napja, a legnagyobb állami ünnep a titói Jugoszláviában.

²² SKOJ: Savez komunističke omladine Jugoslavije = Jugoszláv Kommunista Ifjúsági Szövetség.



dogmatizmustól, az emberek kezdtek másképp érezni, másképpen élni, kezdtek nemcsak politikailag gondolkodni, hanem egész emberi lényként kitárulkozni, és ezekben az első lépésekben volt is valami naivitás, valami egyszerűség és közvetlenség, nem volt annyi áttétel még ember és ember között, az ember és az élet között, szóval, énram ez az idő, az időnek ez a szele hatott, és valóban úgy jöttem be Újvidékre, hogy most néhányadmagammal majd csatlakozunk azokhoz, akik meghódítják a világot, ezt a várost, hogy valóban csinálunk valami nagyot és fontosat. Nem arra gondoltam, hogy majd irodalommal foglalkozok, őszintén szólva nem is volt előttem valami konkrét cél, hogy mi lesz belőlem. De volt bennem egy hit, hogy bármi leszek, az egy nagyon fontos dolog lesz. Azt hiszem, hogy ez nem csak az én elképzelésem volt. Mi, akik 1940, 1941, 1942, 1943-ban születünk, már akiben volt valami érzékenység, akkor ez mind azt érezte. Még a gimnáziumban is majdnem mindannyian plebejusok voltunk. Néhányan már kezdtek másként öltözködni, kezdték mutatni, hogy ők gazdagabbak, hogy ők egy más réteghez tartoznak, de azért a többség plebejusi indítású volt.

Részemre Szenttamás elsősorban ez, és emögött egy létező közösség a saját specifikus problémáival.

Ezekben az években milyen volt a társadalmi és szociális státusod, az első tapasztalataid az emberekkel kapcsolatban, az első sérelmeid?

Nem beszélhetek kimondott sérelemről. Az biztos, hogy már a gimnáziumban kialakult egyféle szociális konfliktus. Jól emlékszem, akkor kezdtük hordani a vindjaknikat²³ és nekem az én vindjaknim a gimnázium első osztályában még jó volt, aztán később már egy kicsit kinőttem, és akkor az egyik gazdagabb família gyermeke azt mondja: nézd, neked milyen rövid a vindjaknid ujja. Azután kezdtem érezni, hogy a tanárok is lassan, de különbséget tesznek a szociális státus alapján. No, de ez nem jelentett valami nagy tragédiát, mert mi, szegényebbek akkor abban az osztályban többen voltunk, szóval, mi voltunk a többség. Nekünk ezért nem kellett szégyellnünk magunkat. Jöttek a temerini utazók, délbánáti fiatalemberek, nem kellett amiatt szégyenkeznünk, hogy éppen nincs mozira pénzünk, vagy hogy nem tudunk szépen öltözködni, vagy kávéházba járni, valahogy természetes volt, hogy ez nem tart sokáig, hogy ezt mind megoldjuk, hogy ez tulajdonképpen mellékes. Ezeket a dolgokat



²³ Viharkabát.





én éreztem, de nem hatottak rám akkor még tragikusan. Inkább a város volt egy nagy problémám, amikor megérkeztem. Azelőtt soha nem voltam városban. Becsére jártam a kórházba, amikor beteg voltam, de Újvidékre én akkor, ötvenhatban jöttem először, amikor beiratkoztam a gimnáziumba. A Néphadsereg utcában, a Moša Pijade Gimnázium előtt megijedtem, hogy milyen nagy épület ez, és mentem fel a lépcsőn, nagyon szépen emlékszem, hogy félttem, és amikor a gimnázium titkárnője elé léptem, akkor reszketett a lábam, és nem tudtam szóhoz jutni. Nem a titkárnőtől félttem, hanem ettől az épülettől, ettől a várostól. De ez fölébresztett bennem egy szellemi kíváncsiságot, egy mohóságot, mindent meg akartam azonnal ismerni. Én hónapok alatt megismertem Újvidéket, minden utcáját bejártam, és akkor szerettem én meg ezt a várost, de mindig valami rejtélyes dolog volt, hogy mi is tulajdonképpen ez a város, és mindig szerettem volna teljesen belemerülni, szinte úgy odaadni magam. A városnak az élménye volt talán, ami úgy megdöbbenett, mindennemű érdeklődést, kíváncsiságot fölkelített bennem. A másik meg a mozi. Nagyon gondosan beosztottuk a zsebpénzt, takarékoskodtunk, akkor nyitották meg a tejsárdákat, akkor vezették be a joghurtot, és joghurtot ettünk, hogy mehessünk moziba. És tulajdonképpen a mozi is a városi embernek az ópiuma. Falun talán a mozi – én ott is jártam moziba – egy ünnep volt. De városban az egy napi ópiumadag, szóval, másként hatottak rám a filmek itt Újvidéken, mint Szenttamáson.

Milyen gyerek voltál a középiskolában, zárt, introvertált, extrovertált, irigy, magadnakvaló, közlékeny; milyen típus?

Azt hiszem, hogy inkább nyitott voltam és közlékeny. Nem tudom, hogy ez mennyire eredendő tulajdonságom, azt még magam sem tudom megítélni pontosan, hogy milyen vagyok, mert úgy érzem, hogy én nem tudom meghatározni magam, de engem ez a város nagyon kíváncsivá tett, és elkezdtem mindenfelé járni. És harcoltam a magány ellen. Mégis albérleti szobám volt, és ott nagyon szörnyű volt egyedül lenni, és sokat voltam egyedül. Kerestem a társaságot. Így ismerkedtem meg az Ifjúsági Tribünnel. Még a Šafarik utcában volt, akkor folytak ott a küzdelmek Vasko Popa költészetéről, Zoran Mišić antológiájával, akkor jelent meg az új szerb költészet, az új szerb kritika, a modernisták és a traditionalisták harca. Jártam a Tribünre, ott sok embert láttam, akiről azt hittem, hogy ugyanúgy gondolkozik, mint én, mert ő is ott van, én is ott vagyok, tehát valami közösségnek vagyunk a tagjai, és akkor szerettem volna velük megismerkedni, de hogy megismerjek egy másik embert, ahhoz



mindig úgy éreztem, hogy nekem kell kezdeményezni, tehát ez egyféle közlékenységi inger. Nálam lehet hogy a közlékenység meg a nyitottság nem egy előre megadott tulajdonság, de az csiholja ki belőlem, hogy szeretnék mindig valahova tartozni, valami közösségbe. Hogy a közlékenység, a nyitottság, a kommunikáció, a szellemi mohóság is valahogy a hovatartozás kérdése, nem annyira a temperamentumé vagy a jellemé. Én végül is nagyon nem szeretem a magányt... de úgy érzem sokszor, hogy a szellemi orientációm miatt magányra vagyok kényszerítve. No de ebből ki is akarok törni, szóval, ez egy ellentmondásos helyzet, de ez erősítette mondjuk a gimnáziumban a közlékenységet és a nyitottságot.

Másrészt rá is voltam kényszerítve, mert egy évig diákintézetben laktam. Voltak ott az ország minden tájáról, de főleg Boszniából, Montenegróból. Egy másik világgal találkoztam, amiről Szenttamáson nem sokat tudtam. Láttam, hogy másképpen beszélnek a szerb nyelvet, mint mi, szenttamásiak. Ez engem nagyon meglepett. Akkor hallottam először Njegosról. A montenegrói középiskolások mondták, hogy ők fejből tudják Njegoszt, és ezen én nagyon meglepődtem. Tényleg tudták fejből, és ez egy virtuóz dolog volt náluk, hogy ki tudja szebben szavalni Njegoszt.

Én akkor kis színész voltam a Rádióban, úgyhogy én nem a költészet felé, inkább a színház, illetve a rádiószínház felé indultam. Oda vitt a sors, de ez inkább jelentéktelen ügy.

Az intézeti élmények hogy hatottak rád? Ott van bizonyos fegyelem. Hogy érezted magad?

Megvolt az idő, mikor kellett tanulni, mikor kellett beszélgetni, aludni. Engem szörnyen érdekelt, hogyan lehet ezt kijátszani, de úgy, hogy azért megtanuljam azt, amit meg kell tanulni, hogy azért pihent is legyek, és hogy emberekkel is beszélgessek. A szabályok tulajdonképpen nem mindig olyan rosszak, mert az embernek van mivel vívódnia, és akkor rádöbben, hogy miért vannak a szabályok. Nem elegendő csak a szabályok ellen küzdeni. Rájöttem, hogy ezek a szabályok az intézetben tulajdonképpen egy felesleges mechanizmust képviseltek, hogy ezek csak apró, láthatatlan pedagógiai drilleknek nevezhetők, mert egyébként mindig megtanultam azt, amit meg kellett tanulni, és akkor teljesen nevetséges volt, hogy most minek kell nekem ott ülni és nézni a levegőbe, mert olyankor még regényt se lehetett olvasni, volt intézeti felügyelő, aki ment a sorok között és figyelte, hogy tanulok vagy olvasok.

Akkor jöttem rá, hogy sok társadalmi előírás teljesen felesleges az autonóm egyéniség szempontjából, ellenben ezek mind olyan módsze-



rek, hogy az embert még idejekorán megtanítsák bizonyos sztereotípiák betartására. Ez volt aztán később a gimnáziumban is. Elsőben, másodikban még szorgalmasabb voltam, a 3., 4. évben láttam, hogy rengeteg fölösleges dolgot csinálunk, hatalmas a formalitás az oktatásügyben, és a tanárok eléggé unottan és érdektelenül adták elő és magyarázták azt, ami a mi részünkre is érdektelen volt. Kinek volt az érdeke, hogy fölösleges dolgokkal nyomjanak el bennünket? Azt hiszem, hogy ez öröklődött, és tulajdonképpen sok hagyomány éppen a pedagógián keresztül jut be az újabb társadalomba. A társadalmi jelszavak meg a társadalom célkitűzései sokkal modernebbek voltak 1956-ban, mint a pedagógiája, amely még mindig magán viselte azokat a jellemzőket, amelyek egyszerűen arra hivatottak, hogy betörjék az embert, hogy a friss gondolkozását, a kreatív hozzáállását valahogy fékezze.

Egyfajta konformizálódást segítettek elő?

Igen. A diákok kisebbségénél viszont ez ellenszegülést szül. Ezt láttam, és ez aztán végig ment később az egyetemen is. Itt kezdenek megoszlan az emberek. Persze a konformizálódók maguk között sem egyformák. Vannak ravaszok, akik azt mondják, hogy mindez butaság, de részemre hasznos, tehát én ezt a butaságot elsajátítom, de majd idővel ebből teremtek jót. Vannak sokan, akik önként alávetik magukat és rosszul érzik magukat, vannak, akik nagyon jól érzik magukat. Nem lehet csak a konformisták és nemkonformisták tábora aláosztani ezt az időszakot, hanem a konformisták között is megoszlások voltak, és az úgynevezett nemkonformisták között is voltak olyanok, akik egyszerűen szellemi lustaságból mondtak ellent ennek a pedagógiai mechanizmusnak. Tehát ők valószínűleg ellent mondtak volna, bármilyen jó legyen az a mechanizmus. Akik valami meggyőződésből próbáltak szembefordulni ezzel, azoknál mindig volt valami speciális érdeklődés. A barátaim között volt, aki már gimnazista korában az orvostudomány iránt érdeklődött. Más dolgokat nem tudott elsajátítani, de már egyetemi szinten ismerte az orvostudományi kérdéseket. Tehát ezeknél valamilyen speciális érdeklődés alakul ki, igen korán. Azóta sem sikerült ezt megoldani a társadalomnak, mert még mindig azok járnak legjobban, akik nem alkotói módon alávetik magukat az iskolai fegyelemnek, a céltalan tudás megszerzésének.

Hogyan állt össze az a bizonyos első Symposium-nemzedék?



Erről bizonyára sokféle elképzelés van, én azt mondhatom el, ahogy én láttam. Mi akkor itt Újvidéken már jártunk az Ifjúsági Tribünre. Újságok, folyóiratok érkeztek Újvidékre, azoknak a szerzőit itt megismerhettük, hallottuk, hogy beszélnek, és úgy láttuk, hogy a jugoszláviai magyar kultúrában elég nagy lemaradás tapasztalható, és hogy kellene valamit tenni.

A *Symposion* melléklet megszervezésében Tolnai Ottó játszott nagy szerepet. Nagy csatangoló volt, mohó olvasó és nagy csatangoló. Egész nap az utcákat járta, figyelt és szervezte az embereket. Tulajdonképpen az utcán születhetett meg az *Új Symposion*, és nem hiszem például, hogy az egyetemen.

Ugyanakkor már institutionális keretek között is érezték, hogy a jugoszláviai magyar kultúrában kellene valami polemikusabb szellem. Először természetesen az *Ifjúság* című lapban érződött ez, és megalkotottak egy külön irodalmi mellékletet autonóm szerkesztőkkel, emlékszem, Deák és Bányai voltak az első szerkesztők, de ez nem hozta meg az *Új Symposiont*, ez rövid életű volt, utána Varga László, az akkori főszerkesztő ezt a szerkesztői posztot felajánlotta Tolnainak, és akkor Tolnai hirtelen valami erős, ösztönös érzéssel, de egy jó intellektuális megfigyelőképességgel kezdte verbuválni az embereket.

Hogy született meg a címe? A Futaki utcán a kaszárnyától kicsit feljebb van az a bizonyos „csöbútoros” nevű kocsmá...

Igen, ott született meg. Ottó akkoriban Krležát olvasta, de Halász Gábort, Szerb Antalt is, szóval, ebben a két irányban tapogatózott, és akkor Halász Gáboréktól jött ez a cím, hogy *Symposion*. Ő javasolta a többi szerkesztőt, azt hiszem, hogy ő adott meg egy vakmerő, széles látókörű és mozgósító, fantáziadús programot. Tolnaiban rengeteg volt a szerkesztői fantázia. Nem biztos, hogy mindig pontos intellektuális beméréssel végezte a munkáját, de azt hiszem, hogy egy hatalmas költői fantáziával szerkesztett, és kereste az embereket. Kitűnő megérzései voltak egy-egy emberrel kapcsolatban, volt benne egy nagy szellemi energia, kisugárzás, teljesen avantgardista fegyverzetben ő már akkor eléggé kialakult személyiség volt köztünk. És egy nagy pazarló, szellemi pazarló, az ötletekkel állandóan játszott, és azt hiszem, hogy itt valahol kezdődött a *Symposion*. És azért lett egy homogénabb csoport, mert olyan rémületet váltott ki az a néhány keményebb kritika, hogy nagyon kegyetlenül támadtak bennünket. És ez az egyébként különböző beállítottságú embereket összehozta. Nem egy elmélyült szellemi közösséget hozott létre, de létrehozta az összetartozás tudatát. Tehát a *Symposion* nem belülről teremtődött meg,



hanem kívülről teremtették meg. Ez később aztán jó pár évtized múlva ki is derült. Ide tartozik az a gondolatom, hogy nem is tudom azokat a nézeteket elfogadni, amelyek szerint először úgy indultunk, mint egy csoport, és aztán később ki-ki a saját útjára tért. Én azt hiszem, hogy mindenki a saját útján haladt elejétől kezdve. Az a csoport inkább csak az irodalmi élet egyik látszata, vagy pedig kényszere volt. De ha valaki komolyabban elemezné az akkor megjelent írásokat, később főleg az *Új Symposion* című folyóiratban, lehet, hogy abban volt domináns hang, de mindig tele volt ellentéttel. Szóval, nem mondható sem esztétikailag, sem világnézetileg, hogy kialakult valami közös platform. Mindig külön utak voltak a *Symposionon* belül. Voltak bizonyos áramlatok, affinitások, egyrészt egy modernebb irodalom, másrészt egy radikálisabb kérdésfelvetés tekintetében, de nem volt szükség arra, hogy valaki kibújjon a burokból és eldöntse, hogy most ő önálló útra tér, ez elég naiv elképzelés.

A symposionistáknak két fronton kellett megvívni a harcot. Egyrészt az idősebb nemzedék elég keményen szembeszegült, másrészt ugyanennek a nemzedéknek egyes tagjai a Symposion fellépte után szintén háttérbe szorultak. Milyenek voltak ezek a konfliktusok?

Én nem emlékszem annyira ezekre a konfliktusokra. Azt hiszem, hogy a *Symposion* elég nyitott orgánium volt, szóval, ez is egy mesterségesen terjesztett téveszme, hogy zárt.

Ez egy elég gyakori vád...

Én azt hiszem, hogy soha nem is volt zárt, hogy a jugoszláviai magyar kultúrában a mai napig a *Symposion* volt a legnyitottabb folyóiratorgánium. Pontosan emlékszek azokra az időkre, amikor a folyóiratot szerkesztettük. Jól jött minden írás. A jugoszláviai magyar kultúrában nincs olyan nagy szellemi potenciál, hogy az ember csak válogasson. Ezt én merem állítani, a *Kilátó* szerkesztője voltam hét éven keresztül. Minden jobb írás nagyon jól jön, bárki írja azt. Szóval, nem úgy állt össze az *Új Symposion*, hogy élével álltak a kéziratok és a szerkesztő válogatott. Harcolni kellett a kéziratokért, várni, néha nem lehetett leadni a nyomdába, mert nem jött elég kézirat. Ilyen helyzetben az ember nem lehet zárt, ez fizikailag lehetetlen. Másrészt mindig is volt egy utópikus vágyakozás a nagy közösség iránt. Én legalábbis mindig szerettem volna, ha sokan vagyunk, annak árán is, hogy eltérően gondolkozunk. Emlékszem, hogy például



Tolnaival is nem mindig és nem mindenben egyeztünk, sőt alkalmanként vitáink is voltak, szóval belül volt sok és érdekes vita, ennek sajnos írásbeli nyoma nem maradt, és ez nagy kár. Ehhez már nem voltunk elég erősek. De bárki az *Új Symposion* szerkesztőségében nagyon örült, ha megjelent valaki. Ha jött egy fiatal novellista, és hozott egy novellát, és ha az elfogadható volt, akkor már biztattuk, hogy írjon tovább. És nagyon sok ember megjelenhetett az *Új Symposionban*. Persze, volt valami félreértés mondjuk éppen azok között, akik már affirmálódtak, és azok között, akik csak az *Új Symposionnak* köszönhették az afirmációjukat. Mert tulajdonképpen ezen a generáción belül biztosan volt két réteg: az egyik már a *Híd*-ben jelentkezett, az *Ifjúság*-ban, sőt a *Magyar Szóban* is. A másik réteg meg csakis az *Új Symposionnak* köszönhette a létezését. Most azt sem állíthatom, hogy ez a két réteg mereven szemben állt volna, mert mondjuk Tolnai már szerepelt a *Híd*-ben, elég rendszeresen írt, és mégis valahogy inkább a fiatalabbak között érezte talán jobban magát. Szóval még itt sem lehet pontos felosztást végezni, inkább úgy mondanám, hogy a már affirmáltak között volt egy rész, amelyik megdöbbenéssel, néha gyanakvással nézte, hogy most milyen sokan jelentkeznek újak, még a nevüket sem tudják megjegyezni, annyian jöttünk egyszerre.

Egyesek azt mondják Tolnaira, hogy „felfedező mániája” volt...

Igen, Ottónak volt ilyen mániája, és őbenne ez tényleg egy nagy szenvedély volt. Én emlékszem, amikor az *Egy makró emlékiratai* című regénykéziratom első oldalait megmutattam, akkor ő ezt nagyon fontosnak tartotta befejezni, írni. Emlékszem, Geroldnál milyen fontosnak tartotta, hogy legyen ennek a nemzedéknek színikritikusa, szerette volna, hogy filmkritikusa legyen, különböző specialistái stb. Ebből persze nem sok valósult meg, de ilyen mániája volt Tolnainak.

Mi az, amit bevittél a Symposionba, és mi az, amit kaptál tőle?

Először is a *Symposion*tól megjelenési lehetőséget kaptam. Bennem mindig volt valami félelem, ami a megjelenést illeti, és ma is valamilyen lámpalázam van, ha odaadom egy szerkesztőnek az írásomat. Én hiszem azt, hogy amit írok, az jó. De mégis sok kétely párosul ehhez, ha valakinek odaadom. Akkor egy egész nagy kétségbeesés vesz erőt rajtam és szinte görcsös félelem. Hirtelen azt gondolom, hogy az egész kézirat nem ér semmit, hogy ezt hiába írtam, hiába dolgoztam, szóval mindig volt bennem ilyen kötöttség. A *Symposion* sodrást adott és bátorítást.



Tudtam, hogy a kéziratot várják, hogy szükség van rá. Ez adott nekem valami erőt.

A másik dolog, hogy adott lehetőséget a párbeszédre. Hangsúlyozom, ez nem látszik annyira magán a folyóiraton, sőt a mellékleten sem, de emberileg sokat jelentett, hogy kicserélhettem sok emberrel a véleményem. Ez néha csak információcsere volt egy-egy fontosabb könyvvel kapcsolatban, szóval én fölhívhattam valakinek a figyelmét, de az én figyelmemet is felhívták, hogy megjelent egy jó könyv vagy egy jó folyóiratszám. Ez már egy szellemi impulzus.

Azután, talán adott még ez a folyóirat valami emberi elkötelezettségre való felhívást is. Talán ezt az utóbbit később éreztem meg, mikor a *Symposion*nak már megvoltak a maga eredményei, akkor kezdtem rájönni arra, hogy ennek a folyóiratnak a múltja valamilyen emberi magatartásra is kötelez, mert ez a folyóirat engem támogatót, valahogy nem tagadhatom meg soha többé annak alapvető szellemi célkitűzését, szóval nem kerülhetek szembe sosem azokkal az eszmékkel, amelyeket ez a folyóirat a 60-as években meghatározott, kialakított. Úgy érzem, hogy adósa vagyok ilyen szempontból ennek a folyóiratnak, hogy nem lehet ezt csak úgy elfelejteni, csak úgy nézni, mint a történetem, szellemi életem egyik részét, egy szakaszát, amelyet az ember könnyen felülmúl, hanem egy olyan történetnek a része, amely kötelez, amely meghatároz, és amit nem lehet és nem szabad megtagadni. Ez egy hosszú távú dolog, hogy az ember megvédje magát attól a vádtól, hogy nemcsak azért volt fiatal és lázadó, hogy később elfoglalja az elődeinek a székét, hanem azért, mert őszintén így gondolkozott, és semmi ok nincs arra, hogy ezt a véleményét megváltoztassa. Ha kezembe veszem a folyóirat évfolyamait, ez mindig egyfajta lelkiismereti ítélszék, hogy vajon én tartom-e magamat azokhoz az alapvető elvekhez (részkérdésekben az ember fejlődik, változik, de ez a fejlődés nem lehet vak, céltalan, anarchikus, nem lehet erkölcsstelen), ilyen szempontból morális küldetéstudatra nevelt a *Symposion*.

Hogy mit adtam, arról már nehezebben szólnék, mert én elég mohó ember vagyok, sokszor ez kapkodással is jár vagy járt, a sokféle figyelés, valami különös kíváncsiság van bennem, és talán itt sikerült valamit adnom a folyóiratnak, hogy a horizontját növeljem. Másrészt én főleg fiatalabb koromban elég intenzíven foglalkoztam filozófiával, és a folyóiratba sok ilyen irányt sikerült bevinnem, és sok ilyen tárgyú problémát sikerült a többi emberekkel is megbeszélnem. Azt hiszem, hogy egy teoretikus érdeklődést próbáltam kialakítani. Ez sokszor akadályokba is ütközött, mert nem voltunk egyformák, de azt hiszem, hogy mégis megértésre találtam, és a folyóiratot kellene megnézni, hogy ez milyen eredménnyel járt.



Mondod, hogy az alapvető elvekhez tartani magad, de azoknak a kialakításában te is részt vettél...

Volt egy kérdés, amiben feltétlenül mindannyian egyetértettünk, az antiprovincializmus. Ez egy minimális program, mindenki érezte, hogy ebben szót kell értenünk. De emellett nekem voltak külön elképzeléseim. Ha ezt mondom, akkor nem arra gondolok, hogy csak az én elképzeléseim, inkább arra, hogy voltak olyan problémák, amelyekre én külön hangsúlyt szerettem volna tenni. Ma is úgy érzem, hogy kevés, és nem is megfelelő definíció az, hogy a *Symposion* antiprovincialista volt, sőt az az érzésem, hogy ezt az antiprovincializmust az előző nemzedék is megfogalmazta, tehát én nem látom, hogy a *Symposion* ebben volt valami sajátos, esetleg mi ezt harsányabban fogalmaztuk meg, programszerűbben, látványosabban, de az előző nemzedék egy része is már ki akart lépni egy szűk vajdasági keretből. Ezt mindenképpen el kell ismerni az előző nemzedéknek.

Most én milyen gondolatokat szerettem volna megfogalmazni?

Először is, spontánul csatlakoztam azokhoz, akik egy modernebb irodalomfelfogást hirdettek, egy avantgardizmust. Ezen belül nekem egy sajátos elképzelésem volt az avantgardizmusról olyan értelemben, hogy ez nemcsak formális jellegű, hanem kapcsolódnia kell bizonyos kritikus szemlélettel. Tehát az avantgardizmus nemcsak nyelvi, formális, szerkezeti megoldások hordozója, hanem az egész létállapotunk, tudatunk kritikus megfogalmazása. Természetesen a kritikus szemlélet önmagában még nem művészet, de a tiszta forma sem vezethet komplex, újszerű műalkotásokhoz. Nekem állandó problémám volt e kettőnek az összhangba hozása. Ezen belül elég sokat vitatkoztam, lehet hogy valamennyire oszcilláltam is, hogy megteremtsem a kettőnek nem a szintézisét, mert én nem tudok elképzelni ebben egy statikus szintézist, hanem egy dinamikus összhangzattant, a kettő egymásra hatásának módszerét. Ezeket a kérdéseket elég gyakran felvettem a *Symposion* hasábjain.

A másik, amiben hozzájárulhattam a folyóirat profiljának kialakításához, ez egy jugoszláv orientáció volt. Most itt elég fontos probléma jelentkezett, mert ugyanebben az időben alakult ki a jugoszláviai magyar irodalom koncepciója is. Én már akkor is eltértem ettől a nézetől, amely egy igen autonóm, zárt világnak képzelte el a jugoszláviai magyar irodalmat.

Ez a Bori-féle koncepció.



Ez a Bori-féle koncepció. Most én ezt másképpen látom. Én a jugoszláviai magyar irodalmat a Jugoszláviában írott magyar irodalomnak tartom, amely szerves része a jugoszláv irodalmaknak, de ugyanolyan szerves része a magyar irodalomnak is. Ebben az irodalomban megvan egyféle termékeny kettősség. Én ebben egy nagyon termékeny mozzanatot látok és semmiképpen sem hátrányt. Ez azt jelenti, hogy egy intenzív nyitottság kell mindkét kultúra felé. De ezt a nyitottságot csak akkor teremtheti meg, ha egyben európainak is érzi magát, tehát ez nem valami protokolláris nyitottság, hanem az írói személyiségek szabad, független kitekintése a világra. Most ide tartozik a jugoszláv orientáció, én nem úgy éreztem, hogy nekünk csak úgy megismerni kell a jugoszláv irodalmakat, hanem benne kell élni, benne kell lennünk, ugyanúgy, mint mondjuk egy szerbnek, horvátnak, szlovénnek. Alkotórészei kell hogy legyünk, és ha alkotórészei leszünk a jugoszláv irodalmaknak, akkor alkotórészei leszünk az egyetemes magyar irodalomnak is.

Én látom, hogy az ilyen autonóm jugoszláviai magyar irodalom-koncepciónak is vannak előnyei, elsősorban mozgósító, az intézmény-rendszerek kialakításának vonatkozásában, szóval én nem tartom ezt az elvet megvetendőnek vagy csak kritikára érdemesnek, viszont csak egy mozzanatként látom, ez mindig egy történelmi kategória, hogy mennyire autonóm, és milyen belső ingadozások vannak, ez függ az adott történelmi helyzettől. Például, amikor mi indultunk, akkor sokkal nagyobbak voltak a különbségek mondjuk egy itteni regény és egy magyarországi regény között. Ma már ezek a különbségek nem léteznek, legalábbis a diskurzus, a nyelv vonatkozásában, modern formanyelvek stb. Azt hiszem, hogy most már nem beszélhetünk egy nagy szakadékról, legfeljebb ott van a különbség, hogy egy itteni modern regény erősen magán viseli a jugoszlávság legjobb értelemben vett bélyegét. Tehát én nem abban látom a lényegét, hogy ezt a regényt Vajdaságban lehetett megírni, hanem hogy Jugoszláviában lehetett megírni. Ezért lehet érdekes a magyar irodalomban mint a magyar irodalom része.

Az első Symposion-nemzedéknek milyen konkrét harcokat kellett megvívnia az institucionalizálódás érdekében?

Nem voltak ezek olyan túl nehéz harcok, mondjuk pusztán az, hogy a folyóiratot megkapjuk. Nem szabad mítoszt csinálnunk a mi harcainkból. Én azt mondom, hogy lehetnek volna ezek a harcok keményebbek is, szóval nem jártak nagy áldozatokkal, nem mondhatjuk, hogy valami hatalmas csatának voltunk a részei.



A mellékletet igen éles bírálatok érték. Engem nem az zavar, hogy ezek a bírálatok élesek voltak, sőt... Nagyon jó lett volna, ha egy komolyabb párbeszéd, eszmecsere alakul ki. Semmi problémát nem jelentettek volna az éles megfogalmazások, kialakult volna egy konzervatív és egy avantgárd irodalomszemlélet. Ez nagyon hasznos lett volna. Sajnos, ez is elmaradt. Nálunk sok minden elmaradt. Mert akkor nekem is sok dolgot tovább kellett volna gondolni, elmélyültebben. Ilyen ellentmondások mindig jók az irodalomban és a kultúrában. Ezek az éles hangok engem nem zavartak. Legfeljebb időnként az zavart, hogy ezeknek a kulturális vitáknak politikai melléköngéik keletkeztek, és sokszor olyan politikai minősítésekben volt részünk, amelyekre nem lett volna szükség. Ez sajnálatos tény, és ebből kellene tanulnia a kultúrának, hogy az új nemzedéket nem szabad meggondolatlanul politikailag bírálni, mert az esetleg lehetetlenné teszi a komolyabb és mélyebb eszmecserét, amelyben kikristályosodhatnak a vélemények.

Tehát én azt mondom, hogy végső fokon nem volt ez egy hatalmas háború, lehetek volna az akkori viták szélesebbek, elmélyültebbek, sőt radikálisabbak is, úgyhogy mi a folyóiratot viszonylag könnyen megkaptuk. Én emlékszem, egy kora tavaszon lehetett, Doronjski elvtárs fogadott bennünket a szigeten, a Forum víkendházában. Ott volt Sinkó Ervin is, és egy beszélgetés folyamán merült fel, hogy mi a szándékunk, és akkor Bosnyák István azt mondta, hogy szeretnénk folyóiratot.²⁴ Tulajdonképpen ott már megfogalmazódott a folyóiratalapítás lehetősége, sőt nemsokára meg is indult. Szóval, nem kellett nekünk itt a lehetetlennel birkóznunk. És utána megindult a folyóirat, amelyben folytattuk azt, amit elkezdtünk a mellékletben, csak most már sokkal jobb feltételek között, komolyabban. A folyóiratot terjesztették külföldön is, úgyhogy külön együttműködési programot alakíthattunk ki Jugoszlávia felé.

Az a baj, hogy később a folyóiratban sem voltak komolyabb viták. Mi valahogy szeretnénk túlméretezni a nehézségeinket. Ez nem így volt. Könyveink is a hatvanas években viszonylag szépen megjelentek. Időnként felmerültek bizonyos akadályok, de ezek nem voltak olyan súlyosak, hogy lehetetlenné tették volna egy-egy könyv megjelenését. Akkoriban mégis megvolt egy párbeszédre való hajlam az intézmények részéről, ezt el kell ismerni, mert ha túlméretezzük a saját nehézségeinket, akkor szerintem azt érzük el, hogy nagyon gyors feloldást kívánnánk a mai hibáinkért. Egyszer józanul fel kell mérni, hogy mit hirdettünk meg, mit akartunk, és mit valósítottunk meg mindebből ma. Külön-külön, egyé-

■

²⁴ Vessd össze a Bosnyák Istvánnal készült interjú bevezetőjével, 122. oldal.



nenként. Ilyen alapos és átfogó elemzés nem született. Biztos, hogy ezt nem nekünk kell elvégezni, hanem majd egy utánunk jövő nemzedéknek, sőt, azt hiszem, hogy az a nemzedék tudja majd ezt jól elvégezni, amelyet nem mi ellenőrzünk. Mert az a helyzet alakult ki, hogy mi végül is, ez az igazság, bizonyos irodalmi beháború után, amelynek voltak súlyosabb szakaszai is, elég gyorsan az irodalmi élet vezető posztjaira kerültünk. Ez egy másik dolog felmérni, hogy miért volt ez? Elsősorban a hatvanas években intenzíven fejlődött a jugoszláviai magyar kultúra intézményrendszere, és az intézményekbe emberek kellettek, és mi ott voltunk... Hogy mi az intézményekben valóban abban a szellemben tevékenykedtünk-e, amelyet meghirdettünk, ez most már más kérdés. De ezzel az járt, hogy az újabb nemzedékeket tulajdonképpen mi ellenőrizzük, és mindaddig, amíg ez az ellenőrzés tart, addig majdnem lehetetlen, hogy kritikusan mérjenek fel bennünket, illetve kritikusan mérjék föl azt az időszakot, amíg mi a folyóiratot csináltuk.

Elkerültél az egyetemre. Jóformán láttad a Magyar Tanszék constituálódását. Ezzel kapcsolatban milyen emlékeid vannak?

A Magyar Tanszékkel kapcsolatban azt hiszem, hogy inkább a tudós szárnynak vannak konkrét tapasztalatai, gondolok itt Bosnyák Istvánra, Bányai Jánosra, Gerold Lászlóra. Ők valahogy jobban a Magyar Tanszék fénykörében éltek; Domonkos, Tolnai vagy én inkább szellemi kalandorok voltunk, nem éltünk annyira a tanszékkel, mint a kollégáink. Engem nem érdekelt annyira a tudásszerzés intézményes formája. Én mindig valami saját utamon akartam kiharcolni magamnak valami ismeretet, tudást. A megismerés vágya nálam elég kalandos volt, és mindig úgy éreztem, hogy szemben állok a könyvekkel és a könyvekkel vívok egy harcot, és az intézmény akadályozza mondjuk ezt a gerillaharcot a tudásért. Ezért én a Magyar Tanszékről kevesebbet mondhatnék, az én emlékezetemben a Magyar Tanszék egyenlő Sinkó Ervinnel és B. Szabó Györggyel. Az ő jelenlétük jelentette számomra a Magyar Tanszékét, hogy ez a két ember ott van, és időnként kapcsolatban lehettem velük, hogy velük beszélgethetek, hogy meghallgathatom őket.

Nem voltam ideális egyetemi hallgató, amelyent általában a tanszékek szeretnek és megbecsülnek. Inkább kalandor voltam a tanszék körül, és igazából más érdekelt. Valószínűleg egyetlen tanszék sem elégitett volna ki. Ez az én problémám. Ha újragondolom az életemet, és újra kellene választanom, akkor biztos, hogy mondjuk a tiszta filozófiát választanám. Lehet, hogy az állt volna akkor is legközelebb hozzám, de akkor nem volt



megfelelő anyagi lehetőségem, hogy eljussak egészen Belgrádba. Belgrád számomra sokáig különös, misztikus, nagy, ismeretlen városnak tűnt. Szüleim soha nem voltak Belgrádban, úgyhogy nem is gondoltak arra, hogy én esetleg Belgrádban tanuljak. Újvidék volt a világ közepe, nemcsak az én részemre, hanem a szüleim részére, mindenki részére, akik között éltem. Amikor már eljuthattam volna Belgrádba, akkor késő volt. Lehet, hogy tényleg filozófiát kellett volna tanulnom. Nem azért, hogy professzionális filozófus legyek, hanem az teremtett volna számomra legnagyobb szellemi lehetőséget, szóval hogy a választások sora nagyobb lehetett volna, hogy akkor egy gazdagabb világban válogathattam volna, szabadabb lett volna a kezem. Szóval, amikor a Tanszékről beszélek, akkor inkább magamat bírálom.

A Tanszékhez hozzátartozik, hogy később is a Tanszékről verbuválódott a *Symposion*. Majdnem minden *Symposion*-munkatárs a Tanszékről jött. Ez nagyon szép dolog, de én ma is úgy tartom, hogy ez nem jó. Valahogy éppen ennek köszönve megőriztünk mégis valami provincializmust. Beszéltem arról, hogy a *Symposion*nak volt egy nagyon programszerű és nagyon becsületes antiprovincialista programja, de talán egyszer arról is kellene beszélni, hogy mit őriztünk meg ennek ellenére a provincializmusból. Úgy érzem, hogy a szellemi anatómiája ennek a folyóiratnak nem úgy született, mint ahogy a húszadik század végén. Mi most már a XXI. század küszöbén vagyunk, és mi még nem éreztük meg a XXI. századot. Nagyon homályos elképzelésünk volt arról a jövőről, ami vár bennünket. Sok új diszciplínáról nem vettünk tudomást. Nem éltünk aktívan bizonyos új dolgokkal, és amikor aztán odafigyeltünk néhány új irányzatra – ez még a 70-es években kiderült –, akkor ezt nem tudtuk elhelyezni egy civilizatórikus légkörben. Mindig szűken, mindig valami kis pályán szaladtunk. Lehet, hogy gyorsan meg becsületesen futottunk, de valahogy ez nagyon keskeny pálya volt. A század horizontja hiányzott belőlünk. Kellemetlen most itt többes számban beszélni, ez inkább saját magamra vonatkozik, hogy feszültségben voltunk mégis a XX. század végével. Mégis, azt hiszem, hogy sok dolgot radikálisabban kellett volna végiggondolni, és fölvetni is. Igaz, hogy megkötötték a kezünket a körülményeink és egyféle felszínes hagyományfelfogás, de nem tartom ezt olyan jelentősnek, és nem tartom döntő érvek arra vonatkozólag, hogy miért ne gondoltuk volna végig még radikálisabban a korunkat, és miért ne néztünk volna még vakmerőbben előre.

A tanárok közül kikről milyen emlékeid maradtak?



Szokás úgy említeni Sinkót, mint egy európéer embert, tehát európaiságot Sinkótól tanultunk, B. Szabótól meg megtanulhattuk volna a sajátos vajdasági problémákkal való tragikus küszködést. Ez is igaz. Én azonban úgy látom – B. Szabó óráit hallgattam –, hogy B. Szabótól is lehetett európaiságot tanulni. Rengeteget beszélt a francia költőkről, francia eszszéirodalomról, sohasem láttam B. Szabót olyan lelkesnek, mint amikor erről beszélt. Sinkótól is lehetett tanulni egyféle magatartásmódot, ami a Vajdaságban kialakítható. Ez a két ember nem ellenpont, nem antipólus volt. Én valahogy a kettőjüket közelebb látom egymáshoz. Persze Sinkónak az élete olyan volt, hogy reprezentálta ezt a forradalmas európai korszakot. Aztán rettenetes időknél volt tanúja, hatalmas élettapasztalat volt mögötte, és ilyen értelemben vonzóbb volt, mint B. Szabó György. És ez az ő nagy vallomásszerű beszédmódja, amely engem meghipnotizált, az a szenvedélyes szuggesztivitása, ez a hangvétel, ezt nem tudom elfelejteni. De ugyanakkor engem vonzott az a tragikus beszabói zárkózottság is. Ha visszagondolok rá, akkor valóban úgy érzem, hogy ő valami finom márvány lapok mögé rejtette a nagyon érzékeny szubjektivitását. Tehát ebben is hasonlított Sinkóhoz, csak a megjelenési formában tértek el. Azt hiszem, hogy B. Szabónak igen keserű tapasztalatai voltak Vajdaságban, és nem véletlen, hogy egyszer egy levelében ő említette Sinkó Ervinnek, hogy legjobb lenne, ha a Magyar Tanszék nem Újvidéken lenne.²⁵ Talán erről az oldalról kellene egyszer megismerni B. Szabó Györgyöt, hogy személyiségének gazdagsága feltáruljon, és hogy azokat a szenzibilitásbeli mélyrétegeket definiálni tudjuk, amelyek mondjuk megjelentek a képzőművészetében. Ott látszott, hogy ő tulajdonképpen milyen világot alakított ki magának.

Hol voltak a munkahelyeid?

Egy évet dolgoztam a Rádióban, a gyermek- és ifjúsági drámaosztályon, ott azonban nem találtam fel magam, utána az egyetemre kerültem. Azután katonaság, aztán szabad művész voltam, aztán az újvidéki Ifjúsági Tribün főszerkesztője, és akkor kerültem a *Magyar Szó*hoz. Szóval elég sokat bolyongtam. A *Magyar Szó*ban a *Kilátó* szerkesztője lettem. Erről az időről nekem nincsenek a legjobb tapasztalataim, bár utólag is emlegetik, hogy a *Kilátó* akkor egy értéket képviselt, és fontos volt. Nem tudom ezt megítélni, hogy mennyire volt fontos, én csak azt tudom, hogy én mit vesztettem. Ebben az időben nagyon keveset írtam. Majdnem teljesen arra



²⁵ Lásd Vékás János: *Magyarok a Vajdaságban 1960-1964*. Újvidék, 2013, VMMI, 199.



használtam fel az időmet, hogy másokat írásra ösztökéljek, és rengeteg apró szervezői-szerkesztői gond, napi harcok, úgyhogy az én érzékszerveimben ez az idő nem egy kellemes időszak. Nagyon sajnálom, hogy fontos időszakot pazaroltam el. Nekem ekkor döntenem kellett, hogy a maradék szabad időmet írásra használjam fel, vagy tanulásra, további szellemi kutatásokra, valami szellemi tartalék megszerzésére. Én mégis az utóbbi mellett döntöttem, és az ilyen döntést nagyon nehéz meghozni. Nálunk a jugoszláviai magyar irodalomban valahogy könnyű könyvhöz jutni, ez az igazság. És ha az ember ír, azt előbb-utóbb kiadják. Ez nagyon veszélyes, mert akkor ebből teljesítménymánia lesz, mennyiségmánia. Nem kell igazi akadályokkal megküzdeni. Tulajdonképpen semmilyen akadállyal nem kell megküzdeni. Nem kell harcolni az olvasóért. Nincs kitéve az ember a piac diktátumának, mint mondjuk egy szerb vagy egy horvát író. És az intézmény, a Forum Könyvkiadó is viszonylag jól funkcionál. Talán az a baj, hogy túl jól funkcionál, hogy jól, ügyesen megtalálja azt a középszert, azt az irodalmat, amely nem idéz elő nagy ellentmondásokat, vitákat, amely viszonylag, körülményeinkhez képest elfogadható szinten van megfogalmazva, és ez valahogy kényelmessé teszi az íróinkat, nem kellett harcolni az íróiségért. Igazi konkurencia nem is volt köztünk, mindenki, ha írt, könyvekhez jutott. Most vannak itt persze ilyen-olyan vélemények, hogy egyik vagy másik író el van nyomva. Ez időnként előfordul, de az az érzésem, hogy az akadályoknak egy nagyobb száma talán segítene az irodalmunkon. Ha többet kellene küzdeni meg szenvedni egy-egy könyvért, egy-egy gondolatért, akkor talán többet is tudnánk nyújtani. Félek, hogy tulajdonképpen könnyű a dolgunk. És ezt mi nem is vesszük észre. Megszokjuk a kis körben való elismertséget. Nem tudjuk, mi az igazán megszenvedett, megküzdött gondolat. Lehet, hogy ezek mind rémképek, és hogy én fantomokkal hadakozok, de azt hiszem, hogy a jugoszláviai magyar író helyzete ma elég kényelmes. Sőt, megvesztegetően kényelmességre ösztökélő.

*Igen, kényelmes abban az esetben, ha eleget tesz bizonyos fel-
tételeknek.*

Igen, ez így van, de most én nemcsak világnézeti problémákat vetnék fel, amikor ezt a kényelmességet emlegetem, hanem esztétikai problémákat is, hogy tulajdonképpen éppen azért, mert kényelmes a helyzetünk, szakmailag sem, tehát a szűkebben vett írásművészet terén sem nyújtjuk a maximumot. Nem használjuk ki azokat az erőket, amelyek egy mélyebb, elkeseredettebb gondolkodásra kényszerítenének bennünket.



Valószínűleg én most nem tudok elég pontosan fogalmazni, de például... Itt majdnem minden író szóba hozza a szülőföldhöz vagy a közösséghez való hűséget. Tulajdonképpen ez egy szép elv, de a közösséghez való hűséget úgy lehet demonstrálni, ha egy komoly, színvonalas, értékes művét szétkapkodták a könyvkereskedésekben. Nem a kosarazó gyerekektől veszik meg, hanem a könyvkereskedésben. Akkor ez azt jelenti, hogy itt ennek a hűségnek van hatása. Mikor történt meg, hogy a könyveinket szétkapkodták? Mégis itt van valami ellentét. Ez mégis azt jelenti, hogy mi ezt a közösséget nem ismerjük eléggé. Én itt nem a szólamszerű ismeretre gondolok, mert itt mindenki azt hiszi, hogy ha a búzamezőkről ír, vagy egy falusi témát vet föl, akkor ismeri a közösséget. Nem. A közösség egy enigmatikusabb dolog, annak a mély tragédiáját megfogalmazni, azokat a nagy ellentmondásokat, amelyek a mi korunk embereiben lezajlanak, a mi közösségünk embereiben. Én azt hiszem, ott kezdődne valami megismerése a közösségnek. A közösséghez való hűség abban a pillanatban válik hitelessé, amikor annak a tragédiáit megfogalmazzuk.

*A hűséget valószínűleg úgy értelmezik, hogy egy közösség
institucionális rendszeréhez való hűség...*

Igen. No, most, ezt lehet hogy így is értelmezik, hogy ha az intécióit megbecsüljük, nem támadjuk, akkor hűek vagyunk, de én arra is gondolok, hogy van egy szentimentális fogalom, egy elképzelt közösséghez való hűség és nem a reális közösséghez. Itt tennék egy különbséget.

*Amíg a Kilátó szerkesztője voltál, addig volt a legautoritárisabb
funkciód, a legnagyobb hatalmad. Döntöttél élő és halott kéz-
iratok fölött. Milyen emlékeid vannak ezzel kapcsolatban?*

Azt hiszem, nem jó, ha egy író sokáig van ilyen státusban. Én hét évig voltam a *Kilátó* szerkesztője, és őszintén megmondom, sokallom. Négy év elég egy embernek, hogy egy irodalomban döntő funkciói legyenek, utána vissza kell lépnie, és írnia kell. Ezt tartom az egyetlen elfogadható dolognak, számomra legalábbis. Én kértem is már akkor a *Magyar Szóban*, hogy negyedik év után más munkahelyre tegyenek, de ezt nem sikerült elérnem. Azért nem jó a döntő funkció, mert egyszerűen elkezd az ember taktizálni. Akarva-akaratlanul. Tulajdonképpen lehet, hogy ennek a taktizálásnak védekező funkciója van először, de később már öncélúvá válik, és kialakít előítéleteket az emberek iránt, elveszti a felismerésének a frissességét. Ez az egyik dolog. A másik, hogy az irodalmi



hatalommal való élés szép, de bizonyos fertőzést idéz elő a szerkesztőben, vagy az emberben vagy az íróban. Egyszerűen megtanul számot vetni olyan dologról, amiről egy írónak nem kell számot vetnie, megtanulja a gyakorlati megoldások algebraját. Az se jó. Én nem szeretnék újra ilyen helyzetben lenni, és szeretném azt hinni, hogy a nemzedékem legnagyobb része azon a véleményen van, hogy ha el is fogad bizonyos irodalmi hatalmat, akkor ezt csak rövid időre kell tenni. Talán tíz év múlva így állhatunk nyugodtan saját morális ítélőszékünk elé, és csakis így tudjuk elmondani mindazt, amit akarunk.

Hogy alakult utána a pályád?

A tévében a drámai osztályon dolgozok. Azt hiszem, hogy ez nagyon izgalmas munka, egyrészt mert a televízió modernebb médium. Arra kényszerültem, hogy sok dolgot újra tanuljak. Sok dolgot majdnem elemi fokon kellett kezdeni. Ez engem mindig inspirál, ha valamit újra kell kezdeni. Azután a drámai osztályon nagyon szerteágazó, sokrétű munka folyik, sokféle emberrel kerülök kapcsolatba, és sokféle szellemi magatartást ismerek meg. Ritkán van, hogy egy évben kétszer ugyanazzal az emberrel dolgozok, ugyanazzal a stábbal. Itt színészek, rendezők, scenográfusok, kosztümösök, ezek mind különleges profilú emberek, akiknek a világmegismerése, a fölfogása nagyon eltérő, sajátos, és én ebben nagy örömet lelek, az ezekkel az emberekkel való kapcsolatokban. Új világokat fedezek fel, nemcsak emberileg, hanem művésziileg is. Nagyon fontos, hogy egy scenográfus hogyan lát egy művészi tárgyat. Vagy hogy egy jelmeztervezőnek milyen művészi elképzelései vannak. Ez sokszor erőteljesebben fölveti a modern irodalom, a modern stílus kérdését, mint mondjuk a kritikai vagy másmilyen konvencionálisabb működési terület. Részemre ez nagyon tanulságos. Azt a helyzetet szeretem legjobban, engem az inspirál alkotásra, amikor tanulhatok, tehát amikor úgy érzem, hogy most valami nagy erőfeszítés árán valamit el kell sajátítanom, akkor érzem, hogy én is tudok alkotni valamit. Ez a helyzet engem inspirált a televízióban, úgyhogy ebben az időszakban sokkal többet írtam, az *Áttüntetések* című regényem is ebben az időben kapta meg a végleges formáját, de nagyon sok esszét írtam, színházi kritikát, teatrológiai dolgozatot. Új világok tárultak föl előttem, és talán a televízióban való munkám segített abban, hogy továbbfejlesszek bizonyos gondolatot, amit már régebben magamban hordtam, de most szinte gyakorlati módon szembekerültem vele. Mondjuk, a regénykompozíció kérdése. Ezt éppen a díszlettervezőtől és a kosztümtervezőtől tanultam



gyakorlati módon. A dízlettervező egy kompozíciót nagyon gyakorlatias módon képzel el. Ez nem pusztá prakticismus, ez mögött áll egy esztétika, de amikor ezt ő megvalósítja, akkor gyakorlatiasan viszonyul hozzá.

Ennek a kronológiai sornak a végére hagytam egy időszakot, amely azt hiszem a leglényegesebb az életemben. Ez a hatvanas évek vége. Akkor voltál a Tribünön is. Ezek azok a momentumok, amelyek újra és újra felfedezhetők az írásaidban. Az az érzésem, hogy bármivel is foglalkozol, színikritikával, filmkritikával vagy harmadikkal, mindig is lényegében a politika érdekel. Akkor kaptad talán azokat a legmélyebb élményeidet, amelyek meghatároznak.

Én a legfontosabb éveknek a hatvanas évek közepét tartom. Akkor fogalmaztam meg legtöbb fontos kérdésemet. Azokkal ma is vívódom, sokra még ma sem tudtam választ találni.

A hatvanas évek közepét már elég tudatosan éltem át, és akkor fogalmazódott meg bennem az a gondolat, hogy az ifjúkori illúziókat, utópiákat csak valami tragikus, hosszú menetelés által lehet megvalósítani, hogy nehéz bizonyos emberi és társadalmi hittel élni, de valamiféle hitet vállalni kell. Ez a hit azonban erőtlen lesz, ha nem járul hozzá egy kritikus szemlélet. Szóval a hitnek meg a kritikának egyféle párosítására lenne szükség.

A hatvanas évek közepén jöttem rá bizonyos társadalmi mechanizmusok működésének jellegére. Akkor ismertem fel a szociális megosztások technikáját. A hatvanas évek közepe nálunk azért is érdekes volt, mert ebben a társadalomban volt egy nagyon különös nyitottság minden felé, egyszerre sokféle áramlat találkozott. Mi az új civilizációba majdnem hogy a patriarchális szokásokból ugrottunk bele, hiányzott egy jól átgondolt és átmélyült polgári szakasz. Mi mindannyian falusiakból lettünk a modern civilizáció emberei, akarva vagy akaratlanul. A hatvanas évek elején tanultam meg telefonálni, a hatvanas évek közepén már úgy éreztem, hogy telefon nélkül nem tudok élni. Ebben az időszakban nagyon sokat kellett tanulni a világból. A hatvanas évek közepén kezdtem utazni Jugoszláviában, Zágrábba. Akkor ismerkedtem meg nagyon sok emberrel, ezek döntő élmények. Akkor tanultam tudatosan szemlélni a nagyvilágot, azokat a társadalmi, esztétikai mozgásokat, amelyek léteznek a nagyvilágban. Egyszerűen ezek sokkhatások voltak. Ugyanakkor a hatvanas évek közepén fogalmazódott meg az a gondolat bennem, hogy az irodalom nem lehet elvonatkoztatott terület, hanem egy társadalomnak a része, hogy egy különös mozgással, de mégis abban van. Én



sosem hittem, hogy egy mechanikus egység a társadalomban, de hogy egy különös, ellentmondó mozgással részt vesz a társadalomban, akkor azt megtanultam. És akkor valahogy a társadalmi mozgásirány nagyon egyezett az elvárásaimmal, szóval úgy éreztem, hogy mindig, amikor lépünk egyet előre, akkor a levegő frissebb lesz. Ezért voltak fontosak és termékenyek számomra a hatvanas évek, mondjuk így a második fele.

Akkor írtam a *Makrót*.²⁶ Ott már aztán sok mindent meg kellett tanulni, mert ha regényt ír az ember, akkor az egy egyetem is, akkor tanul. Egy regényvilág kialakításának van olyan szerkezeti, nyelvi és világnézeti belső törvényszerűsége, hogy ha regényt ír az ember, az olyan, mintha egyetemre járna. Miközben a *Makrót* írtam, tanultam elsajátítani a világot, szóval nemcsak a világ ösztökélt az írásra, hanem az írás ösztökélt arra, hogy megismerjem a világot. Itt kétoldalú a viszony. Úgy éreztem, hogy a *Makró* írása után már többet tudok a környezetemről, és az írás tanított erre.

Gondjaim voltak a *Makró* kiadása körül, de aztán mégis megjelent, gyorsan utána szerbül is,²⁷ és nagyon meglepődtem, hogy milyen a fogadtatása. Kitűnő kritikusok írtak róla, akik ma már a szerb vagy a horvát kritika klasszikusai közé tartoznak. Ők akkor indultak, és a *Makró* fontos élmény volt számukra. Én nem is tudtam akkor fölmérni ennek a jelentőségét, és csak csodálkozni tudtam, hogy miért nem akarja kiadni a Forum, miért hallgat olyan sokáig és miért nem ad választ a leveleimre. Ugyanígy nem tudtam megérteni, hogy miért következett be aztán a kedvező jugoszláv fogadtatás.

Tehát a hatvanas évek nekem ezt jelentették, a meglepetések, a jó meglepetések, a tanulás idejét. Innen van az én kötődésem ehhez a korszakhoz.

Mondod, hogy engem a politika érdekel. Ebben van bizonyos igazság, de a politika engem úgy érdekel, mint sajátosan megfogalmazott sorszimbólum, tehát nem mint technika, mint irányítás. Sokszor a politika az első jel, amely figyelmeztet egy korra. Mint amikor megcsillan valami fény. Az csak a szemedet érinti, az egész testedet meg az agyadat még nem, de fölhívja a figyelmet, hogy most valamire oda kell figyelni, akkor kitartóan kell menni abba az irányba, hogy az ember valami alaktalan világban felismerje azokat az emberi formákat, egzisztenciális, szellemi, gondolkodói, esztétikai formákat, amelyeket fontosnak tart. Szóval, én a

■

²⁶ Végel László: *Egy makró emlékiratai*. Először az *Új Symposion* közölte folytatásokban a 4. számtól (1965), majd 1967-ben a Forum Kiadó könyv alakban is megjelentette.

²⁷ Matica srpska, 1969.



politikában egy ilyen idegmozgást látok, nem többet. Az ideg magában semmi. De segít ahhoz, hogy meglássa az ember az egész testet, korának a testét. Egyszerűen a politikai érdeklődés meg kell hogy legyen az emberben, hogy azután kiteljesedjék benne az emberi érdeklődés. És amikor már elér az emberi lényeghez, akkor már a politika kevésbé fontos, sőt akkor már egyféle kritikus módon tekint vissza a politikára. Ilyen értelemben érdek a politika.

Az az igazság, hogy én a hatvanas években plasztikusabban érzékelttem a politikát, mint ma. Abban az időszakban több volt bennem a politikai lendület, valamilyen aktivizmust is előidézett bennem, ösztökélt, hogy az életben tevékenyen vegyek részt. Ma már a politika inkább csak ilyen kontemplációra inspirál, szóval nincs többé a hétköznapi élet szintjén az a jelentősége, ami megvolt, legalább is az én életemen.

Ez persze függ a politikától is. A hetvenes évek idején egy lehülés következett be. Az új körülmények közepette természetes, hogy nem reagálhattál ugyanúgy.

A hetvenes években Európa-szerte volt egy konszolidáció, szóval, őrizni azt, amit meg lehet őrizni, ez volt az európai politikának a lényege, hogy kevesebbet álmódizzunk, hogy a politika legyen inkább az adott megőrzésének a technikája. Nálunk a 70-es években volt egy bizonyos ambivalencia. A gazdasági helyzet kihat arra az emberre, akit én látok magam körül. Tévedés lenne valami örök emberről beszélni. Az az ember, akivel én találkozok, a hetvenes években formálódott, az embereknek nagy része. Ekkor kezdődött meg a gazdasági krízis, észrevehetően vagy észrevétlenül, ez most lehet a vita tárgya. Szóval, valahol 73-ban, 75-ben kezdődött az eladósodásunknak a trendje. Akkor kezdtünk minden fedezet nélkül költekezni, invesztálni. Jó lenne, ha azt mondhatnánk, hogy ez csak a gazdaságra vonatkozik, de vajon nem akkor kezdtünk fedezet nélkül gondolkodni is? Fedezet nélkül élni, tevékenykedni? Vajon akkor nem ingott meg sok más fedezet is? Most itt marxi értelemben (és én egy kritikus szempontból ma is marxistának tartom magam, bár ma azt hiszem, most már nagyon erős egy marxistaellenes hangsúly, sőt egyféle neutralizmus e kérdés irányában) az egyik posztulátum az, hogy a gazdasági élet hat, módosított formában, nem mindig közvetlenül, nem mechanikusan, de valahogy meghatározza az ember kulturális, szellemi reflexeit is, szóval, kulturálisan az ember már érezhette ezt a fedezetnélküliséget, sőt kulturálisan sokszor még előbb megérezheti, mint ahogy azt a gazdasági mutatószámok mondják.



Igen, a szabadság alapvető szüksége a társadalomnak ahhoz, hogy egyáltalán funkcionáljon, gazdasági értelemben is, minden értelemben. Ha a művészetnek valamilyen célja lehet, akkor az a szabadság tágítása. Azt hiszem, téged igen intenzíven foglalkoztat az értelmiségi helyzete, sorsa ebben az adott társadalmi szituációban.

Itt is valamennyire módosítottam a saját elképzeléseimet. A hatvanas években kevésbé voltam kritikus az értelmiség iránt. Ma már sokkal differenciáltabb értelmiségképlettem van, egy dologban azonban megőriztem a folyamatosságot, hogy az értelmiség nem gyárthat magának alibit, tehát felel a történelemért. Nem hivatkozhat arra, hogy azt a történelmet mások csinálták. Az igazság az, hogy nálunk, de általában minden társadalomban az értelmiségnek mégis kiváltságos helyzete van. Kezdve attól, hogy a munkamegosztás nem idéz benne elő olyan romboló következményeket, így hát a munkafolyamatban már kiváltságos a státusa. Tehát az értelmiségnek nálunk is vannak kiváltságai, most ezek a kiváltságok mindig nagyon veszélyesek. Vitathatatlan, hogy ezek a kiváltságok szükségesek, mert nélkülük nem lehetnének értelmiségiek, nem létezhetne ez a fontos funkcióval ellátott réteg, de ezek a kiváltságok veszélyesek, és tulajdonképpen a kiváltságok osztják meg az értelmiséget. Én kritikus vagyok az értelmiség azon részével szemben, amely a kiváltságokat még szeretné fokozni, amely úgy érzi, hogy ezek a kiváltságok természetesen, szükségszerűek, és hogy ezeket a kiváltságokat fétisként kell tisztelni. Én jobban vonzódok az értelmiség azon részéhez, amely a kiváltságokban bizonyos lelkiismeretfurdalási alapot vél felfedezni. Ezeket a mi kiváltságainkat, amelyek nem nélkülözhetők a mai általános munkamegosztásban, nem szabad minden feltétel és belső szenvedés nélkül elfogadni. Ilyen értelemben ma már kevésbé tudnék egyértelműen beszélni értelmiségről, már inkább hajlok afelé, hogy egy olyan értelmiségről beszéljek, amely fölényesen, értelmesen, rutinszerűen fogadja el saját kiváltságait és saját korát, és egy olyan értelmiségről, amely a saját kiváltságainak láttán, saját helyzetének felismerésében lát egy tragikus kettősséget, és éppen ez növeli a felelősségét, félelmét is. Nem biztos, hogy mindazok a kérdések, amelyeket mi megfogalmazunk, érdekesek lesznek húsz év múlva. És ez egy szörnyű dolog, hogy a gondolataink lehet, hogy pár év múlva már nevetségesek lesznek. Lehet, hogy az, amiről mi most gondolkozunk, mellékes dolog, és nem látjuk a lényegeset. Szörnyű bizonytalanságot érzek én...



Te magad választottad ezt az állapotot...

Igen, magam választottam, és azt hiszem, hogy ezt át kell élni, és valahol itt kezdődik egy alkotási folyamat, hogy tulajdonképpen a bizonytalanságon át kell esni, valahogy a sötétben kitapogatni valamilyen érzékeny idegszálát. Ez az értelmiség. Kevésbé hiszek most már abban, hogy vannak messianisztikus funkciói, mint valamikor hittem. Éppen azért, mert az értelmiség nem tud elszakadni a kiváltságaitól. Valahogy mi természetesnek vesszük, hogy néhány dologhoz jogunk van. Persze én most itt az értelmiségnek egy széles körére gondolok, nem kifejezetten az írókra, hanem mindenkire, aki szellemi munkával foglalkozik, és ez a szellemi munka valamiképpen hat a valóságra.

Amikor most a könyvedet elolvastam szerbhorvát nyelven, mert magyarul még nem jelent meg, az volt az alapvető érzésem, hogy erős nosztalgiát érzek az akció után, az akció ideje után. Az akció ideje '68 volt, magad is párhuzamba állítottad '68-at,' 41-et, ezeket az aktív időszakokat. Az emberek akkor, '68-ban is, úgy érezték, hogy az akcióval könnyen elérnek bizonyos célokat, mert létezett egy mítosz, 41 mítosza, amikor az akcióval egy csapásra nagy intellektuális erőfeszítés nélkül gyakran manifesztatív, nagy eredményeket értek el. Ez talán egy lecke a 68-as nemzedéknek, amikor megpróbált ugyanilyen akcióval fölvonulni, viszont most csődöt mondott. Akkor nem mondott csődöt. Talán most az a régi mítosz is egy kicsit megrongyolódott, viszont talán ez a 68-as nemzedék megtanulta, hogy a „hidegpróba” idejében is dolgozni kell, mélyebben kell gondolkozni, kevesebb felvonulás, kevesebb zászló kell és több elmélyültebb gondolkodás. Rajtad hogy szűrődött ez le? Lehet, hogy te intellektuálisan ezt érzékeled, de úgy érzem, hogy valójában a lelked mélyén mégiscsak azt az akciót kívánod, amiben most nem veszel részt már igen régóta... Kicsit hosszú a kérdés.

A kérdés hosszú volt, de igen sok eleven kérdésre tapintott rá. Bennem mindig is volt egy vágyakozás az értelmes tevékenység iránt, és magamban hordom azt a fájdalmat, hogy nem lehetek részese az értelmes tevékenységnek. Valahogy mindig fontosnak tartottam, bár tudom, hogy ezt lehetetlen egycsapásra elérni, hogy az ember mindig úgy keljen, ébredjen és álmodjon, hogy a megváltás nincs messze. Hogy az igazi történelem,



ahogy Marx mondaná, nem egy nagyon távoli jövő. Mert ha valami nagyon távoli, akkor mit csináljak én a saját életemmel, ha tudom, hogy még az unokáim sem élnek meg azt. Akkor mégis elveszik a cselekvés érosza, a cselekvésnek egy igazi, naiv szenvedélye. Úgy kell valahogy élni, hogy az igazi történelem lehet, hogy pár év múlva elkezdődik. Tudom, hogy nem kezdődik el, de a tudásnak és a hitnek ez a kettőssége mégis kell, hogy létezzon az emberben. Ez tehát él bennem. Viszont ugyanakkor él bennem az a felismerés is, hogy ez a kettősség egyszerűen romboló hatást gyakorol az autonómiára. Sok dologgal átmenetileg képtelen azonosulni, sok dolog megingatja, az érzékszerveit egy állandó feszültségben tartja, és a sérülékenységi lehetőség mind nagyobb. Egyszerűen vágyom a cselekvésnek és a hitnek egyfajta expanzióját, robbanását, lángolását, de ugyanakkor félttem magamat is, hogy ha teljesen ebben élek, akkor egyszerűen elégek benne. Tehát újabb ellentmondás van, hogy ebben a folyamatban hogyan őrizzem meg a saját autonómiámat. Az a különbség, hogy az utóbbi időben talán erre az autonómiára gondolok többet. Úgy érzem, hogy mégis, valahogy a szenzibilitás, az emberi egzisztencia forradalma ott kezdődik, hogy megtanuljuk becsülni saját autonómiánkat, személyiségünket. Valami újféle individualizmusra gondolok itt. Ha ebben egy nagy gyakorlatot szerez az emberiség, akkor talán idővel könnyebben vállalhatja a nagy megváltási akcióit. Úgy látszik, hogy a XX. században nagyon sokat foglalkoztunk mindennel, csak éppen a személyiségnek a függetlensége, ez a nemes ősi pátosz, ez hiányzott ebből a leckéből, ezt még nem tanultuk meg eléggé. Persze, lehet, hogy ez is egy kényszerhelyzet, mégis egyféle hagyományos művészetfelfogás a különálló emberről. Ez egy önkritika, ha úgy nézzük, mert mi sem lenne rosszabb a XX. század művészetében, irodalmában, mint újra fölmelegíteni a különálló ember mítoszát.

Kérdés, hogy ez a törekvés belső emberi tulajdonság-e, vagy csak egy bizonyos társadalmi-gazdasági formáció hozta magával az individualizmus fokozott igényét. Talán épp a sztálinizmus tapasztalatai hatottak úgy erre a nemzedékre, hogy agresszívan ellenáll minden olyan kísérletnek, amely sérti az individualitását.

Igen, de én köztes embernek tartom magam. Például itt van Rosa Luxemburg. Ma is sokkal nagyobb kritikával nézik Rosa Luxemburgot, mint mondjuk én, amikor megismerkedtem Rosa Luxemburggal. Én benne mégis egy nagy, romantikus marxistát láttam, aki alapvető kérdéseket



vetett fel, ma inkább szüziphoszi hőst látnak benne, aki a lehetetlen próbálkozott. Én mégis azt hiszem, hogy ő a lehetségesre tekintett föl, hogy lehetséges programot fogalmazott meg. A prózámban ez egy szüntelenül visszatérő motívum, a közösség és az egyén közötti feszültség. Nem egy mechanikus ellentmondásra gondolok, hanem egy olyan közösségvágyra, amelyben az egyén megőrzi az autonómiáját, de minden vonatkozásban, tehát a szokásrendszerében, a véleménymegfogalmazásának egész hálózatában, az érzelmi életének kialakításában, a kulturális világának megfogalmazásában. Ez az ember nagyon sok részből áll, és úgy látom, hogy egy különös menetelésnek vagyunk most tanúi, hogy nagyon sok félreértéssel cipekedve megyünk, haladunk a XXI. századba. Rengeteg dolog történt körülöttünk, és ezt mind visszük magunkkal. Nem tudtunk megfogalmazni egy olyan szilárd pontot, amelyen állva azt mondjuk, vannak dolgok, amelyek szükségtelenek lesznek. Mindig úgy költözünk át az újabb évtizedekbe, hogy sok dolgot vállalunk föl az előző évtizedekből. Igaz, ettől lehet hogy gazdagabbak is vagyunk, de vajon nem veszünk-e el egy másféle lehetőséget, egy másféle gazdagságot, amiről még fogalmunk sincs. Nem történt-e meg az, hogy amíg meneteltünk, ismeretlen világok mellett haladtunk el.

Hogy túlságosan ragaszkodtunk a sémákhoz, bizonyos koncepciókhoz, erre gondolsz?

Igen.

Itt lenne szükség egyfajta pluralizmusra a társadalmi légkörben, hogy meglássuk ezeket a különféle világokat, ami, sokáig azt mondták, elveszi az akcióképességét a társadalomnak...

Igen – én azt hiszem, hogy – növeli, mert akkor feszültségek alakulnak ki, ellentmondások fogalmazódnak meg, és akkor valahogy dinamikusabb lesz a társadalom, tehát dinamikusabb lesz az egyén is. A *Symposion* történetében az volt a probléma, hogy nem volt elég pluralizmus sem bennünk, sem körülöttünk. Most is azt érzem, hogy a kultúránkban borzalmasan hiányzik egy policentrikus, egy pluralisztikus, egy sokféle hang, elvszerű összetűzések, kemény polémiák. És ez nagyon káros, mert ez mindannyiunkat uniformizál. Így van a kultúrában, de így van a társadalomban is. Mindenfelé, ahol hiányzik a vita, ott mindig valami lelassul, mindig valami toporgási tünet mutatkozik. Nem véletlen például, hogy Marx meg Lenin a legnagyobb vitatkozók voltak. Éppen



azért, mert volt egy dinamikus elképzelésük a jövőről. Ahol a vita in-gere, impulzusai megszűnnek, ott, ahogy Walter Benjamin mondaná, a tétlenség dialektikája jelentkezik.

Erről beszélve nem kerülhető meg a hatalom kérdése.

Hogy az ember a hatalomhoz természetes kritikával, egészséges autonóm szemlélettel viszonyuljon, ez nem elsősorban politikai kérdés, nem egy politikai cél megfogalmazása. A hatalomhoz akkor viszonyulhat az ember szabadabban, függetlenül, akkor lehet annak komoly kritikusa, ha megtanul másként álmodozni, ha egyszerűen az érzékszervei is más-képpen működnek. Ha mások az igényei a hétköznapi életben, ha nem engedi meg, hogy egyszerű fogyasztója legyen egy világnak. Abban a pillanatban, amikor én nem akarok ebben a világban csak vásárolni, csak fogyasztani, akkor másképpen viszonyulok a hatalomhoz. Ha más-képpen álmodok, akkor a hétköznapi életben is egyszerűen sok dologra másképpen reagálok.

A hatalomnak bizonyára idővel mind anonimabb lesz a mechanizmu-sa. Nem egy rétegben testesül meg, hanem van egy gazdasági hatalom, amely bizonyára anonimabb...

Nem egy feudális úr, hanem maga a mechanizmus...

... maga a mechanizmus lesz anonim, tehát ez a probléma felmerült már akkor, amikor a pénz közvetítő lett ember és ember között, akkor már a pénz egy nagyon kemény hatalom lett. De van egy másik probléma, hogy mivel ezt a mechanizmust nem tudjuk mindig pontosan definiálni, akkor egyféle mitikus erőt tulajdonítunk egy állítólagos hatalomnak, amely állítólag fogságban tart bennünket. Én azt hiszem, hogy az értelmiség között ez a nézet eléggé elterjedt, és ez semmi más, mint alibigyártás, hogy miért nem tud kritikusan szembesülni saját korával, akkor azt mondja, azért, mert ez eleve lehetetlen. Ezt a zsákutcát én nem tudom elfogadni. Minden korban megvan a lehetősége annak, hogy az ember kritikusa legyen a hatalomnak, a hatalmi mechanizmusoknak, és mindazoknak a forrásoknak, amelyek nem tágítani akarják az ember sokrétű, tehát nemcsak politikai, hanem más vonatkozású szabadságát is; tehát minden időben lehet ezért harcolni.

Persze az irodalom nem lehet ennek a harcnak egyik eszköze, és semmi sem lenne veszélyesebb, mint az irodalomban csak ezt látni. Az irodalomban én egy olyan erőt látok, amely egy párhuzamos univerzumot



épít fel. Nem függetlenül a meglévőtől, de egy olyan párhuzamos világot, amelynek a belső működési elvei mások. A törvényszerűségei nem függetlenek a reális törvényszerűségektől, de egy irodalmi műalkotás belső törvényszerűségei másként alakulnak. Ez a más jellegű művészi törvényszerűség azt hiszem hat az ember egészére, egy közösségre, valami lehetőség kitágítását is jelképezi. Egyszerűen az ember elismer egy imaginárius másik világot, és ez már nagyon sokat jelent az emberi életben. Ha létezik egy fiktív világ, amely másként működik, akkor az ember egyszerűen kezd másképp érezni és gondolkozni az ő saját világában...

... nem tartja eleve adottnak és megfellebbezhetetlennek...

Ilyen értelemben, tehát nem a konkrét üzenet, vagy a konkrét definíció szintjén, hanem ilyen értelemben látom mondjuk az irodalomnak egy fölszabadító „funkcióját”. Ez nem gyakorlati kérdés.

Beszéljünk a sajátos státusodról. Elég régóta kizárólag szerbhorvát nyelven publikálsz. Hogyan ment végbe nálad ez a folyamat, mi idézte elő, hogyan érzed magad most?

Különbséget kell tenni a kettő között. Egyik pusztán a szerb nyelvű publikálás ténye, a másik pedig, hogy miért nem publikálok magyarul. Én valami terjedelmesebb szöveget magyarul a Sziveri János által szerkesztett *Új Symposion*ban közöltem, ott sem annyit, hogy a fiatalabbaktól elvegyem a lehetőséget, én ott közöltem, mert a szerkesztő kért írásokat, és én időnként adtam. Ez egyszerű szerkesztői–munkatársi viszony. Most hogy más magyar nyelvű folyóiratokban nem közlök, az nem is az én illetékességembe tartozik, hanem az illető szerkesztőségek illetékességébe, amelyeknek megvan a joguk, hogy attól kérjenek írásokat, akitől akarnak.

Viszont a szerb nyelvű publikálás részemre nagyon érdekes kalandot jelent, és ezen az úton nagyon sokat tanultam. Valahogy úgy kezdődött 3-4 évvel ezelőtt, hogy néhány írást közöltem szerbül, horvátul, és akkor más folyóiratok szerkesztői erre fölfigyeltek. Olvasták őket és levélben, telefonon vagy valami úton, kértek erről–arról írást. Így rengeteg emberrel ismerkedtem meg Jugoszláviában, és ma már a szerb nyelven való publikálás valahogy természetes számomra. Nem is tudnék ma már úgy írni, hogy ne legyen a szemem előtt ennek a lehetősége, ez egy kemény munkát jelentett számomra, mert egyszerűen itt más a szint, egy keményebb konkurencia létezik. Itt az ember tudja, hogy az írást – értően, gondolom – nemcsak néhány ismerős, egy kis kultúrának a tagjai olvassák, hanem



rengeteg ismeretlen, akik nagyon kritikusan nézik, és valami módon válaszolnak rá. Keményebben kell dolgozni. Sokkal több időt kell szentelni az írásnak. Ez egy szörnyű hosszú futásra hasonlít, amiben jó szellemi kondícióval kell rendelkezni, és nem szabad az idővel nem ekonomikusan bánni. Másrészt, egy állandó szellemi készenlétre és jelenlétre vagyok kényszerítve, tehát nem lehet időről időre megszólalni, hanem szüntelenül jelen kell lenni, mert akkor nagyon gyorsan elfelejtik. Nem lehet a dicsőségből élni, hanem állandóan kell bizonyítani. Most 43 éves vagyok, és éppen jól jött ez a lecke, mert a 40 év nagyon veszélyes. Akkor az ember hirtelen beleesik abba a betegségbe, hogy meg van elégedve magával. Én 40 éves koromban olyan helyzetbe kerültem, hogy majdnem ott voltam a kezdet kezdetén. Egyszerűen a szerb kultúrában – illetve a jugoszláv kultúrában, én szívesebben mondanám ezt – újra kellett kezdenem, újra kellett szinte napról napra bizonyítanom. Abban a pillanatban én kezdő voltam. Az más, hogy egy tapasztalattal vállaltam ezt a kezdőséget, de ténylegesen én kezdő voltam, akinek írásról írásra kellett kiharcolni magának valami területet, és írásaival kellett ismeretlen embereket, szerkesztőket arra inspirálni, hogy újabbakat kérjenek, hogy könyveket rendeljenek meg nála, úgyhogy ez egy nagyon flexibilis világ, gyorsan felfigyel rád, de gyorsan el is felejt. Egy állandó szellemi izgalomban kell élni. Például a szerb nyelven megjelent regényem után néhány kiadó szerkesztője elolvasta a regényt. Ez most nagyon fontos dolog... És akkor ők azzal fordultak hozzám, hogy az új regényemre írjunk alá már most szerződést. De az új kiadás problémája attól függ, hogy hogyan olvassák...

Sokféle új hatás pergőtüzében van az ember, és itt fel kell találnia mindenkinek magát, aki élni akar. Kulturálisan, gondolom. Most persze ebben a világban engem nagyban segít az, hogy egyszerre több kultúrából táplálkozok, tehát itt valahogy én gyakorlati módon érzem azt, hogy ez a sajátos helyzet, a jugoszláviai magyar író helyzete lehet előny is. Olyan új világokat hozhatok be ezzel, amelyeket mások nem. Ilyen értelemben éppen azt tartom fontosnak, hogy a magyar kultúrában is teljesen benne éljek. A magyar kultúrának egyszerűen szerves részeként vagyok jugoszláv is, ezt szinte gyakorlatilag érzem, amikor az írásaimra jönnek a válaszok vagy a reakciók, hogy éppen ez a mozzanat jelent valami sajátos értéket az írásaimban. Erre éppen mások figyeltek föl, éppen azok, akikkel elbeszélgettem az írásaimról, vagy akikkel vitatkoztam. Nekünk itt Vajdaságban majdnem a tenyerünkön van Közép-Kelet Európa, és az a probléma, hogy valahogy mindig bezárkózunk. Ez egy hatalmas gazdagság, ami itt van az orrunk előtt, és ezzel nem élünk. Ez a provincializmus. Elfeledkezünk a kultúrák szembesüléséről, többféle kultúra termékeny elsajátításáról.



Benne lenni mindenben. Közben hogyha ezt megtennénk, akkor itt egy kis Európát fogalmazhatnánk meg kulturálisan. Erre tényleges lehetőségünk van, csak egyszerűen meg kellene változtatni néhány prekonceptiót, a zárt nemzeti kultúráról, a zárt regionális kultúráról.

Voltak olyan pillanatok, amikor élt ez a közösség ezekkel a lehetőségekkel. Például annak idején az Új Symposion sok fordítást hozott, reagált a külföldi dolgokra. 1977-ben készítettünk egy interjút, abban említetted, hogy az Új Symposion két igénnyel állt elő: hogy leszámoljon egyrészt az üres esztétizálással, másrészt a „köldöknéző vajdasági irodalommal”. A hetvenes évek óta itt Újvidéken kialakult egy úgynevezett strukturalista iskola, amely inkább egyfajta üres esztétizálásra hasonlít. Másrészt viszont a talajszinti irodalmat épp azok művelik legkevésbé, akiket annak idején a Symposion is támadott, vagyis a régi nemzedék. És magában az irodalomban most, amikor beért ez a Symposion-nemzedék, jelen volt fokozott mértékben az esztétizálás is és a talajszintiség is. Hogyan magyarázod ezt?

Először is egy problémát vetnék fel. Ez a strukturalista iskola egy globális terminus. Ide hozzánk az első impulzus egy pozitivista változatban érkezett meg. Azt hiszem, hogy most már megtörténnek azok a döntő lépések, hogy a strukturalizmusnak ezt a pozitivista változatát fölülmúlja maga a strukturalizmus. Mondjuk a legújabb kutatások, említsünk meg egy példát, mondjuk Todorov. Sokáig a strukturalistáknak az volt a jelszava, hogy az irodalmiság fogalmát kell kutatni. Todorov, aki ennek az irányzatnak egyik kiemelkedő személyisége, ma már, de vele együtt még sokan mások, azt bizonygatják, hogy ilyen fogalom mint irodalmiság, nincs is. Különböző beszédmódok vannak, de külön irodalmiság nincs. Tehát nagyon érdekes változásokon ment át ez az irányzat, amelyet feltételesen neveznek csak strukturalizmusnak, mert ez is különböző áramlatokra oszlott, úgyhogy nagyon nehéz most közös nevezőre hozni ezeket. Én azt hiszem, hogy itt nagyon sok pozitív dolog történt. Ez már érezhető nálunk is, ennek az esztétizáló törekvésnek a fölülmúlása éppen a strukturalizmus által, mert az közben bevezette az interdiszciplináris kutatásokat stb. Azt akarom csak ezzel mondani, hogy nekünk volt, úgy a hetvenes években inkább, a 70-es évek elején, egy dogmatikus strukturalizmus, amely megállt néhány közhely tudálékos ismételtetésénél, amelyik tulajdonképpen dogmát teremtetett, egy újféle dogmát az irodalmi mű kutatásából. Tehát nem volt egy széles horizontja. Csak hogy azóta pozitív és új folyamatok léptek életbe,



és ezt mind jobban érezzük, hogy éppen ennek a (hangsúlyozom, nagyon általánosító terminusról van szó) strukturalizmusnak köszönve ez a dogma ma már szétrobbant és nevetséges, úgyhogy azok, akik megálltak azon a szinten, azok ma már strukturalistáknak sem nevezhetők. Tehát ilyen kitérő által valahogy mégis jó irányban halad ez a kérdés.

Ez a vajdasági köldöknézés, ez már sokkal bonyolultabb. Igaz, hogy ebben a kultúrában vannak kiemelkedő személyiségek, akiket méltatlanul ért a köldöknézés vádja, de én nem is ebben látom a problémát, hanem abban, hogy vajon az én nemzedékem csak programszerűen volt-e européer? Vajon csak egy verbális manifesztáció volt, amikor azt mondtuk, hogy felülmúlni egy szűk regionalizmust? És tulajdonképpen beleesett ugyanabba a csapdába. Most inkább magamat szeretném fölülvizsgálni, hogy volt-e erő bennem, hogy ezeknek az elveknek a munkám folyamán igazi tartalmat adjak. Hogy vajon mi történik velem, hogy belenyugodtam-e ebbe a köldöknézésbe, vagy nem. Tulajdonképpen most már mindannyiunknak, nekem is, éreznünk kell, hogy kezdődik valami nagyon fontos dolog, amikor az embernek számot kell adni. Megkezdődik a számvetés órája. Ez sokáig tart, de most már nem lehetünk felelőtlenek a saját elveink iránt. Ezért tartom fontosnak, hogy saját magamat vegyem bonckés alá.

A *Magyar Szóban* eltöltött időszakban, mint a *Kilátó* szerkesztője, nagyon sok engedményt tettem az elveim ellenére. Valami kompromisszum jegyében született a *Kilátó*. Hogy ez mennyire volt szükségszerű, mennyire nem, az más kérdés, amikor az embernek saját magának kell számot adnia, akkor nem hivatkozhat arra, hogy ez szükségszerű volt, és hogy csak ez az egy út volt.

Másrészt éppen azzal, hogy más nyelvben is élek, és ott is tevékenykedek, valahogy sikerült mégis egyféle köldöknéző világot szétfeszítenem, megtagadnom. Tehát van itt pozitívum is, meg negatívum is.

Volt egy időszak, amikor nyitottabb volt a vajdasági kultúra. A Magyar Szóban cikkek, recenziók jelentek meg a nyugati irodalmakról, angolról, franciáról, de a nyugaton élő magyar írókról is. Ebben az időben az előremutatóbb magyarországi írók itt publikáltak nálunk. És talán a fordításiirodalom is frissebb volt, már a művek megválogatásának szempontjából. Most kialakult egy olyan hangulat, hogy eleve ideológiailag gyanúsnak tűnik minden, ami a mi autonóm tartományunk határain kívül van. Ha nyugati, ott eleve valami kompromittált dologra gondolunk, ha Magyarország felé közeledünk, akkor minősíthető irredentizmusnak, ha Jugoszlávia felé,



akkor például olyan vád érheti az embert, hogy „elárulja” a nemzetiség érdekeit. Tehát leszűkül a mozgástér.

Igen, ilyen leszűkülés tapasztalható. Ezért fontos egy jugoszláv orientáció, mert tulajdonképpen minden szélességnek a jugoszláv orientáció a próbaköve. Ha megnézzük a jugoszláv könyvkiadást, nagyon frissen reagál minden irodalom felé, tehát ha mi ott meg tudjuk találni a mi saját párhuzamainkat és saját programunkat ezen belül, akkor ezek a manipulációs lehetőségek csökkennek. Másrészt ez egyféle civilizáció kérdése. Sok mindenről kellene tájékozódni. Ez egy első lépés, nem is sorsdöntő, én természetesnek tartom, hogy mindenféle sokkal nyitottabbnak kellene lennie a jugoszláviai magyar kultúrának, és nem annyira csak önmagával bíbelődnie, belső kis problémákkal megelégednie. De amikor a fordításirodalomról beszélünk, vagy egyszerűen az informálásról, az még semmi. Statisztikailag a fordítások aránya ma sem tragikus. De nem az a probléma, hogy mennyit fordítunk, hanem hogy milyen a szellemi viszony a fordítás tényéhez. Tehát hogy azt belső szükségességéből, ne csak az együttműködés elvéből kifolyólag fordítsák, hanem úgy, hogy a fordítással én rengeteget kapok, hogy ezzel sokkal gazdagabb lesz az én világom. Most ez a belső feszültség hiányzik, és szerintem ma is fordítunk, de valahogy rutinból, és nem szenvedélyből. Itt érzem ezeket az árnyalatokat, amelyek gondba ejtenek, hogy nemcsak a nyitottság, hanem a nyitottság szenvedélye hiányzik belőlünk. De lehet, hogy egy általánosabb szenvedély hiányzik belőlünk, és ezért hiányzik a nyitottság szenvedélye. Hiányzik a problémákkal való szembenézés, a korral való szembesülés szenvedélye, hiányzik egy mélyebb intellektuális szenvedély, az a nyugtalanság, a kalandorság, a fölfedezésnek, mindenmű fölfedezésnek a szenvedélye. Mert ha mi nem vagyunk elég nyitottak a világgal szemben, és nem tudunk ott fölfedezni, de szenvedélyesen, vajon ez nem jelzi-e azt a veszélyt, hogy a saját környezetünkben sem vagyunk eléggé fölfedező szenvedélyűek? Hogy tulajdonképpen ez a kettő összefügg... Hogy itt is megelégszünk néhány sémával, néhány már megrágott, megemésztett gondolat ismételtetésével. Ha figyelmesen olvassa valaki a prózaköteteket... A próza, a regény nagyon árulkodik. A regény egyszerűen elárulja, kiadja egy kultúra hibáit, megmutatja, föltárja. Tíz regény rengeteget mond egy kultúra problémavilágáról. Megnézni ezeket a regényeket, és annak alapján feltérképezni kulturális tudatunkat, konfliktusvilágunkat, civilizációnkat, hétköznapi gondjainkat, nehézségeinket, emberi drámáinkat. Ez egy érdekes feladat lenne, akinek van ereje, lehet hogy majd meg is csinálja. Én attól félek, hogy itt is hiányzanak az igazán fontos és döntő lépések. Hogy újrafogalmazunk olyan történeteket, amelyeket már megfogalmaztak. Szó-



val hogy mindig azt kutatjuk, ami már ismert. És nehezen kalandozunk el ismeretlenebb, kockázatosabb területekre.

Ez a sajátos helyzeted, nem érzed, hogy kivált benned valami neurotikus állapotot? Ez a helyzet, hogy itt élsz Vajdaságban, és szellemileg itt vagy legkevésbé jelen?

Számomra egyáltalán a munka szerez örömet. Bizonytalan kérdés, és nehezen megválaszolható, hogy az ember hol van jelen. Ezt úgy kellene felvetni, hogy vajon azok a folyóiratok, amelyekben közlök, jelen vannak-e, mondjuk Újvidéken melyik folyóirat van jobban jelen stb. Mondjuk a regényem szerbül nagyobb példányszámban jelenik meg, és azt itt is vásárolják Vajdaságban. Különbséget kell tenni a recepció és a megjelenési hely között, ez egy fontos különbség. Én például jobban érzem a jelenléteket most, mint amikor csak magyar nyelven közöltem.

Van itt egy érdekes dolog. Az a jugoszláviai magyar író, kritikus stb., akinek az odafigyelésére kíváncsi vagyok, az elolvassa a dolgokat szerbül is. És azt hiszem, hogy a jugoszláviai, most nemcsak annyira a literáris értelmiségre gondolok, hanem orvosokra, mérnökökre, hogy azok egyre nyitottabbak ebben az irányban, nagyon félek, hogy mi írók, kritikusok, lemaradunk, hogy tulajdonképpen az orvosok, a mérnökök nyitottabbak Jugoszlávia felé, mint mi írók, kritikusok vagy költők. Könnyen meglehet, hogy ez így igaz, és lehet, hogy tíz év múlva ennek a következményeit is érezni fogjuk.

Milyen következményekre gondolsz?

Arra, hogy tíz év múlva, mivel nem tanultunk meg igazán harcolni, versenyezni, egyszerűen nem leszünk érdekesekek még mondjuk egy kulturálisan képzett magyar polgár részére sem.

Itt Vajdaságban kialakult egy igen terebélyes intézményrendszer. Ez egy nagy kvantitatív folyamatot idézett elő, az értelmiség hígulását talán.

Vajdaságban mondjuk a 70-es években az intézmények expanziója következett be. Most szükségszerű, hogy bekövetkezett egy hígulás. Én ebben nem látok meglepőt, mert az intézményrendszerek egyszerűen gyorsabban fejlődtek (extenzív fejlődésről van szó), mint ahogy a tudományos utánpótlás vagy az alkotói értelmiségi utánpótlás. Ezt én nem



tartom megbotránkoztató jelenségnek, és azt hiszem, hogy majd pár évtized múlva összhangba kerül a kettő, az intézmények majd egyszerűen nevelik az utánpótlást, szükségszerűen kinevelnek majd egy erősebb értelmiségi réteget. Minden valószínűség szerint előbb létre kellett jönniük az intézményes kereteknek.

Ha úgy ítéljük meg, hogy ez az intézményrendszer viszonylag terebélyes, miért vagyunk mégis híján egyfajta pluralizmusnak, egyfajta dialógusnak, miért nincs több szín?

Vajdaságon belül külön kérdés a nemzetiségi kultúra. Én a magyart ismerem, én abban is élek, potenciálisan vagy valóságosan, most ez időről-időre változik. Az a probléma, hogy nálunk még nem is indult meg egy mozgás abban az irányban, hogy a képlet minél változatosabb legyen. Hogy a folyóiratok, lapok kulturális koncepciója egymással vitatkozva alakuljon ki. Ez egy nagy hiányossága ennek a kultúrának. Az intézményrendszerek még mindig bizonyos fokon centralizálva vannak. Mondjuk a Forum adja ki a lapokat, a Forumban van a könyvkiadó is. Most nagyon nehéz elképzelni azt, hogy a Forumban valamelyik lap bírálja a könyvkiadót, mégpedig élesebben is. Tekintsünk vissza, a *Magyar Szóban* egy évtizede nincs kritikája a Forum Könyvkiadónak, vagy nincs kritikája a másik lap művelődési rovatának vagy folyóiratnak. Vagy a *Híd*ban hogyan lehetne a Forum Könyvkiadó tevékenységét kritikailag felülvizsgálni, és egy tartós kritikai folyamatot megteremteni, amikor egy társultmunka-alapszervezet adja ki. Ez azért van, mert a világ közben megváltozott körülöttünk, erősen megváltozott, sokkal változatosabb lett mondjuk a jugoszláv kultúra, ezen belül a jugoszláviai magyar kultúra megőrizte egy régebbi szerkezetét. Lehet, hogy az a szerkezet egy időben jó volt, de azt hiszem, hogy betöltötte a funkcióját, és ezen változtatni kellene.

Milyen régebbi szerkezetre gondolsz, honnan datálódik? Arra a nemzetiségvédő koncepcióra, aminek a nevében Szenteleky hadakozott?

Nem. Arra gondolok, hogy az ötvenes években, amikor ki kellett alakítani az intézményeket, akkor nem lehetett szétszórtan megszervezni, kellett valami közös meder. Tehát amikor kialakult a Forum, akkor ennek megvolt az indokoltsága. Valószínűleg még a hatvanas években is ez indokolt volt, bár akkor már fölmerült ennek a kritikája és már látszottak a fogyatékoságai. A hetvenes években, amikor még gazdagabb a jugoszláviai magyar



intézményrendszer, akkor már kiderült, hogy itt szerkezeti változtatásra lenne szükség. Hogy milyen szerkezeti változtatásokra, ezt egy ember nem tudná megmondani, én is képtelen volnék valamilyen víziót megrajzolni. Valószínűleg egy nagy kollektív beszélgetésre lenne szükség, és egy jó szociológiai fölmérésre, ami nálunk teljesen hiányzik: az irodalmi élet szociológiája, a kulturális élet szociológiája, ezzel senki nem akar foglalkozni. Ha kellő alapokat kapnánk, hogy milyen struktúra is felelne meg legjobban a kulturális életünkben, akkor lehetne változtatni, de egyelőre nem is analizáljuk a meglevő helyzetet, tulajdonképpen megfedkezünk ilyen dolgokról. Tehát egy mechanizmus továbbra is spontánul működik. Ebben látom a problémát, de nem tudom pontosan, hogy miként kellene most meglelni a kivezető utat. Holott maga a teremtő és alkotó munka, egyáltalán az új médiumok kialakulása – és ez fontos – nagy változásokat kell hogy előidézzon. Mi még mindig egy verseskötetet rendkívül fontosnak tartunk, de egy évtized múlva majd az emberek rendelkeznek saját technológiával, és televíziódramát hoznak létre intézményektől függetlenül. Úgy érzem, hogy a médiumok változása majd előidézi azt, hogy egy polifonikusabb szerkezetű kulturális mechanizmus jöjjön létre a jugoszláviai magyar kultúrában. Ez nem évek kérdése, de valószínűleg egy pár évtized kérdése. Hogy mi ezt megérjük-e, ez más kérdés, de azt hiszem, hogy a most kezdő fiatal nemzedék kell hogy tudja ezt a tényt. Nem feledkezhet meg róla, hogy egyszerűen más ruhában kell majd élnie, mert a kifejezésmódok változnak majd. Én nem tartom kizártnak, hogy a médiumok fejlődése egyszerűen még a regény formáját is, külső formáját is megváltoztatja, hogy elektronikus úton lehetek egy regény olvasója. Abban a pillanatban már egy kiadó helyzete is más. Azt hiszem, hogy ilyen dolgokban kell reménykedni.

Tudnál feltenni magadnak egy kérdést?

Hogyha magamnak kell feladnom egy kérdést, akkor talán azt tenném fel, hogy sikerül-e még néhány évtizedig megőrizni azt a privilégiumot, hogy ne fogadjam el saját gondolataimat fenntartás nélkül, hogy magammal tudjak kritikus párbeszédet folytatni, és hogy képes leszek-e mindig valami új dologba belefogni, és hogy meg tudom-e majd őrizni azt, hogy elégedetlen legyek önmagammal. Negyven éven túl kezdődik egy szellemi szklerózis folyamata, amikor az ember hirtelen elhisz sok fölösleges dolgot önmagáról, és általában hajlamos túlbecsülni önmagát. Hogy ezt sikerül-e kikerülnöm, ezt a kérdést tenném föl magamnak, persze ez az a kérdés, amelyre nagyon nehéz válaszolni, és csak reménykedni lehet.